

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Δημητρίου Γ. Τσάμη, *Μητερικὸν - Διηγήσεις, Ἀποφθέγματα καὶ Βίοι τῶν ἁγίων Μητέρων τῆς ἐρήμου, ἀσκητιῶν καὶ ὁσίων γυναικῶν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τόμ. Α'. Ἐκδόσεις Ἀδελφότητος «Ἡ Ἁγία Μακρίνα», Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 24 X 17 ἐκ., σσ. 384.

Γνωστοῦ ὄντος, ὅτι ὁ γράφων ἰδιαίτερος ἔχει ἀσχοληθῆ περὶ τὴν προβολὴν τῆς θέσεως καὶ τῆς προσφορᾶς τῶν γυναικῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐξηγεῖται διατὶ οὗτος μετὰ μεγάλης χαρᾶς ἐδέχθη εἰς χεῖράς του τὸν ὡς ἄνω τόμον, καρπὸν τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, τοῦ μόχθου καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς εὐσυνειδησίας τοῦ ἐκλεκτοῦ συναδέλφου κ. Δημητρίου Γ. Τσάμη, Καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ἡ χαρὰ αὕτη ἦτο μεγαλύτερα ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ τόμος οὗτος ἦτο ἡ ἀφρητρία ἐκδόσεως ὁλοκλήρου σειρᾶς τόμων, ἐξ ὧν ἤδη ἔχουν ἐκδοθῆ καὶ οἱ εἰς ἰδιαίτερας βιβλιοκρισίας μνημονευόμενοι τόμοι Β', Γ' καὶ Δ', πρὸς παρουσίαισιν τοῦ ἀντιστοίχου πρὸς τὸ «Γερωνικὸν» ἢ «Πατερικὸν» «Μητερικοῦ» ἦτοι εὐστοχωτάτης Ἀνθολογίας διηγήσεων, βίων καὶ ἀποφθεγμάτων Μητέρων τῆς ἐρήμου, ἀσκητιῶν καὶ ὁσίων γυναικῶν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ὡς σημειοῦται ὑπὸ τοῦ ἐμπνευστοῦ καὶ σκαπανέως τοῦ ἐκδοτικοῦ αὐτοῦ ἐγχειρήματος Καθηγητοῦ κ. Δ. Τσάμη, ὁ πρῶτος τόμος εἶναι «μὴ ἀντιπροσωπευτικὴ ἀνθολογία ἀπὸ κείμενα, πὸν ἀναφέρονται σὲ Μητέρες τῆς ἐρήμου, ἀσκήτριες καὶ ὁσες γυναῖκες ἀπὸ τὸν δ' αἰῶνα καὶ μετὰ. Οἱ ἐπόμενοι τόμοι θὰ περιλαμβάνουν Διηγήσεις καὶ Βίους τῶν ὑπολοίπων ἁγίων γυναικῶν» (σ. 20).

Τὸ περιεχόμενον τῆς Γενικῆς Εἰσαγωγῆς καὶ τῶν Εἰσαγωγικῶν σημειωμάτων, αἱ πολὺ καὶ συχνάκις ἐκτενεῖς ὑποσημειώσεις, τὰ εὐρετήρια τῶν χωρίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν τοπωνυμίων, οἱ χρησιμοποιούμενοι χάριται, αἱ συντομογραφίαι τῶν δαφιλῶς χρησιμοποιουμένων ἐκδόσεων τῶν πηγῶν καὶ τῶν βοηθημάτων καὶ ἡ συνετὴ καὶ λελογισμένη ἱστορικοφιλολογικὴ κριτικὴ, μεθ' ἧς ὀρθῶς ἀξιολογεῖται καὶ ἀξιοποιεῖται τὸ ἐκλεπτικῶς χρησιμοποιούμενον πηγαῖον ὕλικόν, ἀποκαλύπτουν τὴν ἐπιστημονικὴν ἐμβρίθειαν τοῦ κ. Δ. Τσάμη, ὡς καὶ τὴν ἐπιτυχὴ ἐπιστημονικὴν μέθοδον, ἧς ἐχρησιμοποιήθη ὑπ' αὐτοῦ πρὸς ἑναρξιν καὶ συνέχισιν τῆς ἐκδόσεως τοῦ «Μητερικοῦ».

Ἐν τῷ παρόντι Α' Τόμῳ παρουσιάζονται διηγήσεις, διὰ τῶν ὁποίων προβάλλονται αἱ: Ἀθανασία, Ἀναστασία, 24 ἄνωνυμοι γυναῖκες, Δαμιανή, Δομνίνα, Θωμαῖς, Ἰσιδώρα, Κανδίδα καὶ Γελασία, Μάγνα, Μαράνα καὶ Κύρα, Μαρία Εὐχαρίστου, Μελανία ἡ νέα, Μελανία ἡ πρεσβυτέρα, Μοῦσα, Πιαμούν, Ρωμύλα, Σιλβανία, Ταλὶς καὶ Ταῶρ, Ταρσίλλα. Ἐν τῷ αὐτῷ τόμῳ παρατίθενται οἱ βίοι τῶν: Μακρίνης, Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας, Μαρίας τῆς Βιθυνῆς, Ὀλυμπιάδος καὶ Πελαγίας.

Παρὰ τὴν παρατηρουμένην ἐνίοτε ἀνεπιτήδευτον ἀφέλειαν τῶν διηγήσεων καὶ τῶν βίων τῶν ἁγίων γυναικῶν, ἡ ἀνάγνωσις αὐτῶν συναρπάζει καὶ γοητεύει. Ἡ κατανόησις τῶν πρωτοτύπων κειμένων εἶναι λίαν εὐχερῆς, διότι εἰς τὰς ἑναντι αὐτῶν παραλλήλους σελίδας παρατίθεται ὠραία —κατὰ τὸ πλείστον λίαν ἐπιτυχῆς— νεοελληνικὴ ἀπόδοσις αὐτῶν εἰς δημοτικὴν γλῶσσαν. Διὰ τὴν μετάφρασιν ταύτην εἰργάσθησαν οἱ Παρασκευὴ Βαῖτση, Ἐλευθερία Ἡλιάδου, Δέσποινα Κατσάνη, Κωνσταντῖνος Κατσάνης, Ντίνα Κιατῆ-πι, Αἰκατερίνη Λέτη, Πολυξένη Νικολαΐδου, Μαρία Παπακυριάκου καὶ Παῦλος Πολίτης.

Ὁ τόμος κοσμεῖται ὑπὸ ὠραίων εἰκόνων καὶ διακοσμητικῶν σχεδίων τοῦ π. Παύλου Πολίτη, ὅσους ἐφιλοτέχνησε καὶ τοὺς χάρτας, οἱ ὅποιοι συνετάχθησαν ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Δημ. Γ. Τσάμη.

Ὁ Πρόλογος τοῦ Τόμου ἐγράφη ὑπὸ τοῦ πανοσ. ἀρχιμ. π. Μαξίμου Ψιλοπούλου, πνευματικοῦ ὑπευθύνου τῆς γυναικείας μοναστικῆς ἀδελφότητος Θεσσαλονίκης «Ἡ ἁγία Μακρίνα», ἦτας ἀδελφότης ἀξιεπαίνως ἀνέλαβε τὴν ἐκδοσὶν τοῦ ἔργου. Ὁρθῶς σημειοῖ ὁ πατὴρ Μάξιμος Ψιλόπουλος, ὅτι ὀφείλονται εὐχαριστίαι πρὸς «ὄλους ὄσοι, πιστεύοντας στὸν σκοπὸ τοῦ βιβλίου, ἐργάστηκαν γιὰ τὴν ἄρτια ὁλοκλήρωσή του. Ἰδιαίτερα ἀξίζει ἀληθινὴ τιμὴ στὸν καθηγητὴ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Δημήτριον Γ. Τσάμη, γιατί μ' ἐνθουσιασμό, ἐπιστημονικὴ ἀκρίβεια καὶ μέθοδο καί, προπάντων, μὲ ἀγάπη ἐργάστηκε νὰ παρουσιάσει τὸ πολύτιμο αὐτὸ ἔργο».

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Δημητρίου Γ. Τσάμη, *Μητρικὸν - Διηγήσεις καὶ Βίοι τῶν ἁγίων Μητέρων τῆς ἐρήμου, ἀσκητριῶν καὶ ὁσίων γυναικῶν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*. Ἐκδοσὶς Ἀδελφότητος «Ἡ ἁγία Μακρίνα», τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1991, σχ. 24 X 17 ἐκ., σσ. 394 καὶ τόμ. Γ', Θεσσαλονίκη 1992, σχ. 24 X 17 ἐκ., σσ. 432.

Ἀμφότεροι οἱ τόμοι οὗτοι συνεχίζουν τὴν παρουσίαν ἁγίων Μητέρων, ἀσκητριῶν καὶ ὁσίων γυναικῶν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ὁ Β' τόμος περιλαμβάνει διηγήσεις, ἀναφερομένας εἰς τὴν Ἀναστασίαν τὴν Κυπρίαν, εἰς 15 ἀνωμότους γυναῖκας, εἰς τὴν ἡγουμένην Μαρίαν καὶ εἰς τὴν Πελαγίαν. Ἐξ ἄλλου παρατίθενται οἱ βίοι τῶν ἐξῆς γυναικῶν: Ἀθανασίας Αἰγίνης, Ἀνθούσης Μαντινέου, Ἀνθούσης μοναχῆς, Ἀνθούσης Ταρσοῦ, Ἄννης τῆς μητρὸς τῆς Θεοτόκου, Ἄννης Κωνσταντινουπόλεως, Ἄννης Λευκάτης, Ἀπολλιναρίας, Γοργονίας, Δομνίκης, Εἰρήνης τῆς Ξένης, Εἰρήνης Χρυσοβαλάντου, Ἐλένης βασιλίσσης, Ἐλισάβετ Ζαχαρίου, Ἐλισάβετ τῆς θαυματουργοῦ.

Ὁ Γ' τόμος παραθετὶ διηγήσεις διὰ 16 ἀνωμότους γυναῖκας, ὡς καὶ διὰ τὴν Εἰρήνην Γαλιθαίαν καὶ τὴν Συγκλητικὴν Ἰορδανίτισσαν, ἐνῶ αἱ διὰ τῶν κειμένων τοῦ τόμου βιογραφούμεναι εἶναι αἱ: Ἐρμελία, Εὐδοκία, Εὐπραξία, Εὐσέβεια ἢ Ξένη, Εὐσέβεια Εὐχαΐτων, Εὐστολία, Εὐφροσύνη Ἀλεξανδρινή, Εὐφροσύνη ἢ νέα, Ζηναῖς, Θέκλα ἢ ὕμνογράφος, Θεοδοσία ἢ ὕμνογράφος, Θεοδώρα Ἀλεξανδρινή, Θεοδώρα βασίλισσα Ἡλείου, Θεοδώρα βασίλισσα Κωνσταντινουπόλεως.

Ὡς σημειοῖ ὁ κ. Δημ. Τσάμης, «οἱ γυναικεῖες μορφές, ποὺ ἀναφέρονται στὰ κείμενά μας, ἔχουν ποικίλη κοινωνικὴ προέλευση, καταγωγὴ καὶ καταξίωση. Χαρακτηρίζονται ἀκόμη ἀπὸ διαφορετικὴ οἰκονομικὴ, μορφωτικὴ καὶ οἰκογενειακὴ κατάστασις. Ἀνάμεσα τοὺς ὑπάρχουν ἐγγαμες, μοναχές, βασίλισσες, ἀρχόντισσες, φτωχές, εὐκατάστατες, μορφωμένες καὶ ἀμόρφωτες» (τόμ. Β', σ. 12). Δὲν ἀπουσιάζουν καὶ αἱ διηγήσεις, εἰς τὰς ὁποίας «οἱ πρωταγωνίστριές τους ἦταν ἄτομα περιθωριακά. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ τὶς γυναῖκες ἐκεῖνες, ποὺ πρὶν τὴ μετάνοια καὶ τὴ μεταστροφή τους ἐξῆσαν τὸν ἴσοφδον καὶ ἀσέληνον ἔρωτα τῆς ἁμαρτίας». Ἡ κατηγορία τῶν γυναικῶν αὐτῶν ἀποτελεῖ διαχρονικὸ φαινόμενο καὶ ὑπάρχει σὲ κάθε κοινωνία» (τόμ. Γ', σ. 11).

Ὁ κ. Τσάμης, ἀναφερόμενος εἰς τὸ ὅτι διηγήσεις καὶ βιογραφίαι τινὲς δημιουργοῦν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἡ ἐξιστόρησις γεγονότων ἐκ τῆς ζωῆς τῶν ἁγίων ἐνέχει τὸ στοιχεῖον τῆς ὑπερβολῆς, σημειοῖ εὐστόχως τὰ ἐξῆς: «Οἱ βιογράφοι τῶν ἁγίων γυναικῶν δὲν περιορίζονται ἀπλῶς στὴν ἀφήγησις τῶν γεγονότων, ἀλλὰ προχωροῦν στὴν ὑπεριστορικὴ καὶ πνευματικὴ τους ἐρμηνεία, δεῖχνουν τὸ ὑπέρολογο τῆς παρουσίας τοῦ

Θεοῦ στὴν ζωὴ τῶν ἁγίων καὶ προβάλλουν σχηματικὰ τὸν βίον τους ὡς σύμβολο τοῦ νέου, τοῦ ἀναγεννημένου ἐν Χριστῷ ἀνθρώπου... Διαβάζοντας κανεὶς τὰ κείμενα αὐτά, δὲν πρέπει νὰ περιορίζεται στὴν πλαστικότητα τῆς ἀφηγήσεως καὶ στὴ γοητεία, ποὺ ἐνδεχομένως ἀσκοῦν τὸ περιβλήμα καὶ ἡ μορφή, ἀλλὰ νὰ ὑπερβαίνει τὴν παισιώση καὶ νὰ οἰκειώνεται τὴν κρυμμένη διαχρονικὴ ἀλήθεια. Τότε ἡ ἐσχατολογικὴ μορφή τοῦ ἁγίου προβάλλει ἀνάγλυφον, συναρπαστικὴ, στοιχεῖο ἐνθαρρύνσεως, πρότυπο μιμήσεως καὶ κίνητρο τελειώσεως τοῦ καθημερινοῦ καὶ πάντα σύγχρονου ἀνθρώπου» (τόμ. Β', σ. 13). Ἀυτονοήτως αἱ ὀρθαὶ ἐπισημάνσεις αὐταὶ τοῦ κ. Τσάμη δὲν ἔχουν τὸ νόημα, ὅτι δὲν εἶναι ἀναγκαῖα ἡ λελογισμένη διόρθωσις ἢ καὶ κάθαρισις τοῦ περιεχομένου μερικῶν ἀγιολογικῶν κειμένων.

Διὰ τὴν ἐν τῷ Β' καὶ Γ' τόμῳ ἀπόδοσιν κειμένων εἰς τὴν νεοελληνικὴν εἰργάσθησαν οἱ: Παρασκευὴ Βαϊτση, Δέσποινα Κατσάνη - Λαδᾶ, Κωνσταντῖνος Κατσάνης, Ντίνα Κιατῦπη, Αἰκατερίνη Λέτη, Ἰωάννης Νικολαΐδης, Πολυξένη Νικολαΐδου καὶ Παῦλος Πολίτης.

Ἐξ ἐπόψεως ἐπιστημονικῆς μεθοδολογίας, ἱστορικοφιλολογικῆς ἀξιοποιήσεως τοῦ πηγαιῖου ὕλικου καὶ χρήσεως εὐρετηρίων, εἰκόνων καὶ χαρτῶν θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐπαναλάβῃ ὅ,τι ἐπανητικῶν εἶπομεν διὰ τὸν Α' Τόμον. Εἰδικῶς ἐν τῷ Εἰσαγωγικῷ σημειώματι τοῦ Γ' τόμου ὁ κ. Τσάμης ἐπισημαίνει ἰδιοτυπίαν τινὰ τοῦ τόμου τούτου, τονίζων τὰ ἑξῆς: «Ἐπειδὴ τὸ Μητερικὸν ἀπευθύνεται σὲ ἄτομα μὲ πνευματικὰ ἐνδιαφέροντα, τὸ γεγονός αὐτὸ καθόρισε ὄχι μόνον τὴν ἐπιλογή τῶν κειμένων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν βιβλιογραφικῶν παραπομπῶν καὶ ἐπεξηγήσεων. Στὸν τρίτον τόμον τὰ ἐπεξηγηματικὰ σχόλια εἶναι αὐξημένα, ὅπως ἐπίσης καὶ οἱ βιβλιογραφικαὶ ἀναφορᾶς, ἰδίως σὲ πρόσφατες καὶ προσιτῆς μελέτες. Αὐτὸ ἔγινε, γιατί προηγήθηκε καὶ κάποια ἀπαύτησις ἀναγνωστῶν μὲ εἰδικὰ ἐπιστημονικὰ ἐνδιαφέροντα, ἀλλὰ καὶ γενικὰ ἢ ἐπιθυμία πολλῶν γιὰ πληρέστερη θεολογικὴ, ἱστορικὴ καὶ φιλολογικὴ ἐνημέρωσις» (σ. 12).

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Δημητρίου Γ. Τσάμη, *Μητερικὸν - Διηγήσεις καὶ Βίοι τῶν ἁγίων Μητέρων τῆς ἐρήμου, ἀσκητριῶν καὶ ὁσίων γυναικῶν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τόμ. Δ'. Ἐκδοσις Ἱερᾶς Μονῆς «Ἡ Παναγία τοῦ Ἑβρου», Ἀλεξανδρούπολη 1993, σφ. 24Χ17 ἐκ., σσ. 492.

Ὁφείλονται συγχαρητήρια εἰς τὸν συνάδελφον κ. Δημ. Γ. Τσάμην καὶ εἰς τοὺς ἐκλεκτοὺς συνεργάτας του διὰ τὴν ἔκδοσιν καὶ τοῦ Δ' ὀγκώδους τόμου τοῦ «Μητερικοῦ», ὁ ὁποῖος ἀφ' ἑνὸς μὲν παρουσιάζει διηγήσεις ἀναφερομένας εἰς 6 ἀνωνύμους γυναῖκας καὶ εἰς τὰς: Βασιλίαν, Εἰρήνην, Θεοδοσίαν, Κομιτῶ καὶ Νικώσαν, Κοσμανήν, Μάρθαν τὴν ἡγουμένην, Μαρίαν τὴν Ψάλτριαν καὶ Σωφρονίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ προβάλλει τοὺς βίους τῶν: Θεοδώρας Θεσσαλονίκης, Θεοδώρας Καισαρίδος, Θεοκλήτους, Θεοκτίστης Κωνσταντινουπολιτίσσης, Θεοκτίστης Μηθυμναίας, Θεοσεβίας, Θεοφανοῦς, Θωμαῖδος Λέσβου, Ἰλαρίας, Κασσιανῆς, Μακρίνης, Μάρθας μητρὸς Συμεῶν Στυλίου. Διὰ τὰς μεταφράσεις τῶν κειμένων εἰργάσθησαν οἱ: Παρασκευὴ Βαϊτση, Δέσποινα Κατσάνη - Λαδᾶ, Κωνσταντῖνος Κατσάνης, Ντίνα Κιατῦπη, Αἰκατερίνη Λέτη, Χριστίνα Μακρίνου, Γιάννης Νικολαΐδης καὶ Δημήτριος Τσάμης.

Ἐξ ἐπόψεως ἐπιστημονικῆς μεθοδολογίας καὶ καλλιτεχνικῆς χρήσεως φωτογραφιῶν, εἰκόνων καὶ χαρτῶν, ὁ τόμος παρουσιάζει τὰς αὐτὰς ἀρετάς, τὰς ὁποίας ἔχουν καὶ οἱ προηγούμενοι τρεῖς τόμοι. Χαρακτηριστικῶς ἐπισημαίνει ὁ κ. Δ. Τσάμης ἐν τῷ Εἰσαγωγικῷ Σημειώματι τὰ ἑξῆς, τὰ ὁποῖα αὐτονοήτως ἰσχύουν καὶ διὰ τοὺς τρεῖς

προηγούμενους τόμους τοῦ «Μητερικοῦ»: «Γιὰ τὰ ἀρχαῖα κείμενα, ποὺ παρουσιάζονται..., χρησιμοποιήθηκαν οἱ καλύτερες ἐκδόσεις καὶ ὅπου ἦταν ἀπαραίτητο ἐγιναν διορθώσεις ὕστερα ἀπὸ συγκριτικὴ μελέτη βυζαντινῶν χειρογράφων. Καταβλήθηκε ιδιαίτερη προσπάθεια ἢ μετάφραση νὰ εἶναι πιστὴ στὸ κείμενο, προκειμένου νὰ διαφυλαχθεῖ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ὄψος τῶν ἀρχαίων κειμένων, συγχρόνως ὁμως νὰ εἶναι ζωντανή καὶ καταληπτὴ γιὰ τὸν σύγχρονο ἀναγνώστη. Γιὰ ὅσους ἐπιθυμοῦν πληρέστερη ἐνημέρωση σὲ θεολογικά, ἱστορικά καὶ ἄλλα θέματα, στὶς σημειώσεις τοῦ βιβλίου γίνονται ὀρισμένα σχόλια καὶ παρατίθεται ἡ πρόσφατη κυρίως βιβλιογραφία» (σ. 15).

Ἐν μιᾷ ἐποχῇ, καθ' ἣν οὐ μόνον ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν ὅλῳ τῷ χριστιανικῷ κόσμῳ συζητεῖται μετ' ἐπιτάσεως ἢ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ θεοῦ καὶ ἀποστολῆς τῆς γυναικός, τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Δ. Τσάμη ἐκδιδόμενον «Μητερικὸν» ἀποτελεῖ ἀληθῶς μνημειώδες ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς ἐπὶ πολλὰς γενεὰς θὰ χρησιμοποιηθῆται ὡς πολὺτιμον εὐληπτον βοήθημα διὰ τὴν μελέτην τῆς ζωῆς καὶ δρασεως τῶν χριστιανῶν ἡρώιδων τῆς πίστεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς παντὸς εἶδους ἀρετῆς.

Διὰ νὰ διευκολυνθῇ περισσότερο ἐν τῷ μέλλοντι ἡ μελέτη αὕτη καὶ διὰ νὰ ἀξιοποιηθῆται πληρέστερον καὶ εὐχερέστερον τὸ ἐν τῷ «Μητερικῷ» ἀφθονώτατον πηγαῖον ὕλικόν, θὰ ὑπεδεικνύομεν εἰς τὸν κ. Τσάμη —ἐκτὸς τῆς παραθέσεως τῶν ἐν τοῖς τόμοις Εὐρετηρίων χωρίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ὀνομάτων καὶ τοπωνυμίων—, νὰ συντονίσῃ τοὺς ἀξιωματικούς ἐκλεκτοὺς συνεργάτας του πρὸς προετοιμασίαν καὶ ἐνδὸς συνολικοῦ συστηματικοῦ καθ' ὕλην καὶ κατὰ ἐνότητα ὕλης Εὐρετηρίου.

Εἶναι αὐτονόητον, ὅτι δίκαιος ἔπαινος πρέπει νὰ ἐκφρασθῇ πρὸς τὰς γυναικείας ἀδελφότητας, αἵτινες συνεβάλοντο εἰς τὴν ἐκδοσιν ἢ ἐκτύπωσιν τῶν 4 τόμων, τοῦθ' ὅπερ ἐπισημαίνεται ὑπὸ τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Ἀλεξανδρουπόλεως κ. Ἀνθίμου ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ γραφέντι εὐσυνόπτῳ Προλόγῳ τοῦ Δ' τόμου. Ὁ Σεβ. Ἀλεξανδρουπόλεως, ἐξαιρῶν μετὰ δεξιότηχίας τὴν συμβολὴν τῶν ἀδελφοτήτων αὐτῶν εἰς τὴν παρουσίαν τῶν τεσσάρων τόμων καὶ ἐπισημαίνων εὐστόχως τὴν σπουδαιότητα τοῦ ὅλου ἔργου, τονίζει, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τὰ ἑξῆς: «Τὸ ὀρθόδοξο χριστιανικὸ φρόνημα καὶ ὁ κατὰ Χριστὸν βίος τῶν εὐσεβῶν γυναικῶν συνεχίζεται σήμερον στὸν χώρον τῆς Ἐκκλησίας καὶ μέσῳ τοῦ συγχρόνου μοναστικοῦ βίου. Ἔτσι βλέπομε ὡς μία ἀδιάσπαστη συνέχεια τὴν πνευματικὴν «κοινωνία» ὄλων τῶν ἁγίων γυναικῶν τοῦ Μητερικοῦ μετὰ τὸν σύγχρονον γυναικεῖον μοναχισμό, καθὼς καὶ μετὰ τὴν ἐν Χριστῷ ἀδελφὴν τῆς μοναστικῆς ἀδελφότητος Θεσσαλονίκης Ἡ ἀγία Μακρίνα. Αὐτῆς τῆς ἀδελφότητος εἶναι ἐκδοσις οἱ τρεῖς πρώτοι πολυσέλιδοι τόμοι τοῦ Μητερικοῦ, μιὰ προσφορὰ ἀξια εὐλογίας καὶ ἐπαίνου. Εὐτυχῆς συγκυρία εἶναι ἡ ἐκτύπωση τοῦ ἔργου αὐτοῦ στὸ Τυπογραφεῖον «Μέλισσα» τῆς ἀδελφότητος Λυδία, τὸ ὁποῖον συγκροτοῦν εὐλαβεῖς ἀφιερωμέναι γυναῖκες. Νὰ μιὰ ἀπάντησις τῆς Ἐκκλησίας στὸ ἐρώτημα γιὰ τὴν θέσιν τῆς γυναικὸς στὸ ἔργο τῆς ἱεραποστολῆς καὶ τοῦ εὐαγγελισμοῦ στὴν ἐποχὴ μας... Τὸ Μητερικὸν εἶναι ἕνας εὐχυμὸς καρπὸς γνώσεως καὶ εὐσεβείας τοῦ καθηγητοῦ Δημητρίου Τσάμη. Ὁ δίκαιος ἔπαινος ἀνήκει στὸν ἴδιον τὸν καθηγητὴ καὶ στοὺς ἀξιολόγους συνεργάτας του, τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὀφειλετικῶς στοὺς τόμους τοῦ Μητερικοῦ...

»Ὁ τέταρτος τόμος τοῦ Μητερικοῦ εἶναι ἐκδοσις τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στὴ Μάκρη Ἀλεξανδρουπόλεως, γνωστῆς μετὰ τὴν ἐπωνυμίαν Ἡ Παναγία τοῦ Ἐβρου. Ἡ Καθηγουμένη καὶ οἱ ἀδελφές τῆς Ἱερᾶς Μονῆς ἐδέχθησαν μετὰ πολλὴν πνευματικὴν χαρὰ νὰ συντελέσουν στὴ συνέχιση τῆς σημαντικῆς αὐτῆς ἐκδοτικῆς προσπάθειας, ἐκδηλώνοντας ἔτσι τὸν σεβασμὸν τοὺς στὴ μνήμη τῶν ἁγίων Μητέρων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μας. Μ' αὐτὴν τὴν ἐκδοσιν τὸ πολὺπλευρον ἔργο τῆς μοναστικῆς ἀδελφότητος τῆς Παναγίας τοῦ Ἐβρου διευρύνεται καὶ ἡ προσφορὰ τῆς Μονῆς παίρνει σταθερὴν θέσιν στὸν χώρον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Θεολογίας».

Συνυπογράφοντες τὰ ὑπὸ τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Ἀλεξανδρουπόλεως λεχθέντα, σὺν τοῖς συγχαρητηρίοις ἡμῶν πρὸς τὸν Καθηγητὴν κ. Δημ. Τσάμην, τοὺς ἐκλεκτοὺς συνεργάτας του καὶ τὰς μνημονευθείσας ἀκτινοβόλους γυναικείας ἀδελφότητας, εὐχόμεθα ὅπως ἴδωμεν καὶ νέους τόμους τοῦ «Μητρεϊκοῦ», ὅπερ κατὰ τρόπον ἐλικυστικὸν καὶ συγχάνως συναρπαστικὸν παρουσιάζει τὴν διὰ τῶν αἰῶνων χριστιανικὴν «ἐποποιίαν τοῦ αἰωνίου θήλεος» (Λ. Φιλιππίδου, *Θρησκεία καὶ Ζωή*, ἐν Ἀθήναις 1938, σ. 18), ὅπερ παρουσιάζει ζώσαν πίστιν, ἀγνότητα, εὐαισθησίαν, στοργὴν, τρυφερότητα, διακονικὴν ἀγάπην καὶ γενικῶς πάντα τὰ στοιχεῖα, ἅτινα εἶναι ἡ κορυφωθείσα εἰς τὴν Θεομήτορα ἀληθῆς ὠραιότης τῆς γυναικός.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Βασιλείου Νικοπούλου, Ἐφέτη, *Ἡ νομικὴ σκέψη τοῦ Ἀπ. Παύλου (Συμβολὴ σπὴν ἱστορικὴν ἔρευνα τοῦ Δικαίου τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων)*, Διδακτορικὴ Διατριβή. Θεσσαλονίκη 1992, σχ. 21X14, σσ. 432.

Ἡ ἐπὶ διδακτορικῆ Διατριβῇ αὕτη ὑπεβλήθη εἰς τὸ Νομικὸν Τμῆμα τῆς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ ἐνεκρίθη ὑπὸ τοῦ Τμήματος τούτου κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 19ης Μαΐου 1992. Ἡ κατὰ νόμον συμβουλευτικὴ ἐπιτροπὴ ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν Καθηγητῶν κ.κ. Ἰ. Μανωλεδάκη καὶ Π. Λαδᾶ καὶ ἐκ τοῦ ἐπιβλέποντος ἀναπλ. καθηγητοῦ κ. Γ. Νάκου, ἐνῶ εἰς τὴν πενταμελῆ ἐξεταστικὴν ἐπιτροπὴν, ἐκτὸς τούτων, προστετέθησαν καὶ οἱ Καθηγηταὶ κ.κ. Χαρ. Παπαστάθης καὶ Γ. Πουλῆς.

Μετὰ τὸν Πρόλογον (σ. 8), τὰς Συντομογραφίας (σσ. 9-10) καὶ τὴν ἑλληνικὴν καὶ ξένην Βιβλιογραφίαν (σσ. 11-32), ἀκολουθεῖ ἡ Εἰσαγωγή (σσ. 33-57), ἣτις παρουσιάζει τοὺς κυρίους στόχους τῆς Διατριβῆς, ἡ ὁποία, ὡς λέγει ὁ συγγραφεὺς, «φιλοδοξεῖ νὰ ἀποτελέσει ἕνα πρώτο βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς καλύψεως τοῦ μεγάλου κενοῦ... σπὴ συστηματικὴ διερεύνηση τῆς καθόλου νομικῆς σκέψης τοῦ Παύλου... Ἀντικείμενο τῆς μελέτης αὐτῆς δὲν εἶναι μεμονωμένα δικαίικα ἢ νομικὰ εἰδικότερα προβλήματα ἢ θέματα ἀπὸ τὰ πολλά, πὺν ὑπάρχουν στὶς ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου, ἀλλὰ ἡ συστηματικὴ καὶ ὅσο γίνεται σὲ βάθος διερεύνηση τῆς νομικῆς σκέψης τοῦ νομοδιδασκάλου, ὅπου καὶ ὅπως αὕτη ἐκδηλώνεται στὶς ἐπιστολὰς κατὰ κύριο λόγο καὶ στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων κατὰ δεύτερο, ὅχι μόνον στὶς γενικὰς ἀλλὰ καὶ στὶς εἰδικὰς καὶ λεπτομερεῖς τῆς ἀποχρώσεως, οἱ ὁποῖες ἄλλωστε ἐμφανίζονται καὶ τὸ μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον» (σ. 52).

Τὸ Α' κεφ. (σσ. 58-80) ἐξετάζει τὴν «ἐννοίαν τῆς δικαιοσύνης κατὰ τὸν Ἀπ. Παῦλον». Ἡ ἐννοία αὕτη σχετίζεται τόσο πρὸς τὴν γενικωτέραν φιλοσοφικὴν κατανόησιν τῆς δικαιοσύνης, ὅσον καὶ πρὸς τὴν στενοτέραν νομικὴν περὶ αὐτῆς ἀντίληψιν.

Τὸ Β' κεφ. (σσ. 80-102), ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ ἐννοία τῆς ἀγάπης κατὰ τὸν Παῦλο καὶ οἱ σχέσεις τῆς πρὸς τὴν δικαιοσύνην», παρουσιάζει «τὴν δικαίικη προσέγγιση καὶ ἀξιολόγησιν τῆς χριστογενοῦς ἐννοίας τῆς ἀγάπης, ὅπως τὴ διαμόρφωσε ὁ Παῦλος» καὶ τὴν διερεύνησιν τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὴν δικαιοσύνην ἐξ ἐπόψεως τόσο τῆς πατερικῆς διδασκαλίας, ὅσον καὶ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου.

Τὸ Γ' κεφ. (σσ. 103-129), ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ φυσικὸ δίκαιο κατὰ τὸν Παῦλο», παρουσιάζει τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἑθνῶν περὶ τοῦ δικαίικου δυαδισμού, ἥτοι περὶ τῆς παρὰ τὸ θετικὸν δίκαιον ὑπάρξεως καὶ τοῦ ὑπερθετικῆς φυσικοῦ δικαίου. Ἡ ὅλη διαπραγματεύσις γίνεται ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν περὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου διδασκαλίαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων.

Ἐν τῷ Δ' κεφ. (σσ. 130-164), ὅπερ ἐπιγράφεται «Ὁ Νόμος καὶ ἡ σχέσις τοῦ

Παύλου πρὸς αὐτόν», ἀναφέρονται αἱ νομικαὶ σπουδαὶ τοῦ Ἁπ. Παύλου καὶ ἡ στάσις αὐτοῦ ἐναντι τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου καὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου.

Τὸ Ε' κεφ. (σσ. 165-205), ἀναφερόμενον εἰς τὸ ζήτημα τῆς «*ἐρμηνείας τοῦ Δικαίου κατὰ τὸν Παῦλο*», μετὰ τὴν γενικὴν παρουσίαν τοῦ προβλήματος τῆς ἐρμηνείας τοῦ Δικαίου, συσχετίζει τὰς περὶ ἐπιεικείας ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου πρὸς ἀντιστοίχους ἰδέας τοῦ Ἁπ. Παύλου, ὁ ὁποῖος, τόσον διὰ τῆς θεωρίας ὅσον καὶ ἐν τῇ πράξει ὡς μαθητῆς τοῦ σοφοῦ νομοδιδασκάλου Γαμαλιήλ (τῆς Σχολῆς Χιλῆλ) καὶ ὡς ἐμφορούμενος ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, ἀντιπαρέθετε εἰς τὸ «*γράμμα*» τὸ «*Πνεῦμα*» τοῦ νόμου καὶ ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν τὴν βούλησιν τοῦ νομοθέτου καὶ τὴν βούλησιν τοῦ νόμου.

Τὸ ΣΤ' κεφ. (σσ. 206-257), ὑπὸ τὸν τίτλον «*Ἡ κρατικὴ ἐξουσία καὶ ἡ θέσις τοῦ Παύλου ἀπέναντί της*», παρουσιάζει τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἁπ. Παύλου περὶ τῆς — ἀπὸ καθολικῆς σκοπιᾶς — καταφάσεως τῆς θεοσδότης κρατικῆς ἐξουσίας, περὶ τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν ὑποχρεώσεων τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχομένων, περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἀντιστάσεως κατὰ τῆς ἐξουσίας, περὶ τῆς ὑποχρεώσεως τῆς πληρωμῆς τῶν φόρων καὶ περὶ τῆς στάσεως τοῦ Ἁπ. Παύλου ἐναντι τῆς δουλείας ἐν συναρτήσει πρὸς τὰς περὶ δουλείας ἀντιλήψεις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου.

Τὸ Ζ' κεφ. (σσ. 258-293), παρουσιάζον τὴν «*ποινικὴν σκέψιν τοῦ Ἁπ. Παύλου*», τονίζει ὅτι «*ὁ νομοδιδάσκαλος Ἁπ. Παῦλος συνέλαβε καὶ διετύπωσε κατὰ τρόπο ἀνθρώπινο καὶ πρωτότυπο θεμελιώδεις ἀρχές, οἱ ὁποῖες καὶ σήμερον ἀκόμη ἀποτελοῦν τὴν βάση τοῦ συγχρόνου Ποινικοῦ Δικαίου*» (σ. 258). Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ θεμελιώδης ποινικὴ ἀρχὴ τοῦ Ἁπ. Παύλου, καθ' ἣν «*Οὐ γὰρ οὐκ ἔστι νόμος, οὐδὲ παράβασις*» (Ρωμ. δ' 15). Ὡς ἐπισημαίνει ὁ συγγραφεὺς ἐφέτης κ. Βασ. Νικιόπουλος, τὰ προβάλοντα τὴν αὐτὴν ἀρχὴν χωρὶα τοῦ Οὐλπιανοῦ «*εἶναι πολὺ μεταγενέστερα τοῦ Παύλου καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἐπηρέασαν αὐτὰ τὸν Παῦλο. Ἀντίθετα φαίνεται πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ Οὐλπιανὸς δέχθηκε τὴν ἐπίδραση τῆς ἀπὸ τὸν Παῦλο διαμορφωμένης ποινικῆς ἀρχῆς καὶ ἐπομένως ὁ νομοδιδάσκαλος Ἁπ. Παῦλος ἐγένεν ἡ πηγὴ στοὺς μεταγενεστέρους*» (σ. 265).

Τὸ τελευταῖον Η' κεφ. (σσ. 294-403) εἶναι ὡσαύτως λίαν ἐνδιαφέρον. Τοῦτο, ὑπὸ τὸν τίτλον «*Θεσμοὶ καὶ ἔννοιαι τοῦ ἀστικοῦ δικαίου στὶς ἐπιστολὰς τοῦ Ἁπ. Παύλου*», ἐπισημαίνει, ὅτι στὶς ἐπιστολὰς αὐτὰς «*συναντᾶμε πολλὰς νομικὰς ἔννοιαι, ἀκόμη δὲ καὶ ὀλόκληρους δικαιοὺς θεσμούς, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν ἀποκλειστικὰ στὸ ἀστικὸ Δίκαιο, ὅπως γιὰ παράδειγμα: ὀφειλὴ (ὀφειλήμα), μισθός, ἀρραβῶν, μεσίτης, γάμος, νόθευσις, κληρονομία, ἐπίτροπος κ.τ.λ. Ἀξιοσημεῖται εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὅλων αὐτῶν τῶν θεσμῶν καὶ ἐννοιῶν ἡ χρησιμοποίησις γίνεται ἀποκλειστικὰ σχεδὸν μὲ τὴν αὐστηρὴ νομικὴ τὸς ἔννοιαι καὶ δὲν εἶναι βεβαίως καθόλου τυχαία καὶ ἄσκοπη. Ἡ ἐπιλεγμένη χρῆσις τὸς ὀφείλεται σὲ ἐγκρατέστατο νομοδιδάσκαλο...*» (σ. 294).

Τέλος ὁ σ. παραθέτει «*Συμπερασματικὰς κρίσεις*» (σσ. 404-410), στὶς ὁποῖες τονίζει, ὅτι ὁ Ἁπ. Παῦλος ἀνεδείχθη «*ἄχι μόνον ἀπόστολος τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπόστολος τοῦ Δικαίου στὸν νέον κόσμον, τὸν χριστιανικόν*» (σ. 405), συντελέσας εἰς τὸ «*νὰ ἀναθεωρηθεῖ καὶ ἀναπροσαρμοστεῖ τὸ Δίκαιο πρὸς τὴν νέα "ἐξ ἀποκαλύψεως" πραγματικότητα*» (σ. 404). Οἱ «*συμπερασματικὰς κρίσεις*» τοῦ σ. καταλήγουν ὡς ἑξῆς: «*Ὁ Παῦλος μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ νομοδιδασκάλου ἀποκατέστησε τὸ Δίκαιο στὴ θέσιν ποῦ τοῦ ἀξίεζε λειτουργικὰ στὸν καινούριον κόσμον, τὸν Χριστιανικόν, καθιστώντας αὐτὸ ἐγκυρο λόγο κτήσεως τῆς δικαιοσύνης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν Θεόν*» (σ. 410).

Αἱ τελευταῖαι σελίδες (σσ. 411-432) τοῦ βιβλίου παρουσιάζουν ἀφ' ἑνὸς πίνακα τῶν κυριωτέρων χωρίων τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἁπ. Παύλου, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἄμεσον ἢ

ἐμμεσον ἀναφορὰν εἰς δικαϊκὰ ἢ νομικὰ προβλήματα, ἀφ' ἑτέρου «*Εὐρετήριο*ν κυριωτέρων λημμάτων» καὶ τρίτον τὸν Πίνακα Περιεχομένων.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων, καθίσταται ἐμφανὴς ἡ σπουδαιότης τῆς περὶ ἧς λόγος Διατριβῆς. Μία νέα ἐκδοσις αὐτῆς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποφύγη τινὰς ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν ἀτελειῶν. Ὡς τοιαῦτα θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μνημονευθοῦν γλωσσικαὶ τινες ἀβλεψίαι· ἐπαναλήψεις ζημιῶσαι τὴν ὀργανικὴν ὕφην τῆς μελέτης· ἑλλειψίς μνείας τοῦ τόπου καὶ χρόνου τῆς ἐκδόσεως πολλῶν ἐκ τῶν ἀναφερομένων πηγῶν καὶ βοηθημάτων κ.τ.τ. Ἐπίσης αἰσθητὴ εἶναι ἡ ἑλλειψίς ἀξιοποιήσεως σημαντικοῦ πατερικοῦ ἐρμηνευτικοῦ ὕλικου, σχετιζομένου πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τῶν χωρίων τοῦ Ἁπ. Παύλου. Βεβαίως χρησιμοποιοῦνται ἀξιεπαίνως πολλὰ πατερικὰ χωρία (λ.χ. τοῦ Χρυσοστόμου), ἀλλὰ τοῦτο γίνεται κατὰ κανόνα ἐμμέσως καὶ ἀποσπασματικῶς (λ.χ. ἐκ ἐρμηνευτικοῦ ὑπομνήματος τοῦ ἀειμνήστου Παν. Τρεμπέλα) ἀνευ ἀμέσου χρήσεως τῶν πατερικῶν θησαυρῶν εἴτε ἐκ τῆς *Ἑλληνικῆς Πατρολογίας Migne*, εἴτε ἐκ τῆς «*Βιβλιοθήκης τῶν Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων*» τῆς «*Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*».

Παρὰ ταῦτα, ἅτινα ἐν μέρει ἐξηγοῦνται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ σ. δὲν εἶναι θεολόγος, δεόν νὰ ἐξάρωμεν τὴν ἐξαιρέτον εἰς περιεχόμενον διατριβὴν ἐπὶ διδασκαλίᾳ τοῦ ἐφέτου κ. Βασ. Νικοπούλου, ἣτις καλύπτει σημαντικὸν κενὸν εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ διεθνή βιβλιογραφίαν. Πρόκειται περὶ ἔργου, τὸ ὁποῖον ἀποκαλύπτει τὸν χριστιανικὸν κοσμοθεωρητικὸν καὶ βιοθεωρητικὸν προσανατολισμὸν τοῦ συγγραφέως καὶ συντελεῖ εἰς τὸ νὰ θαυμάζωμεν ἐτι περισσότερον τὸν Ἀπόστολον τῶν Ἐθνῶν καὶ ἰδιαιτέρως τὸν κατ' ἐξοχὴν Ἀπόστολον τῆς Ἑλλάδος. Ὁ σ. καθιστᾷ προσιτὰς καὶ εἰς τὸν ἀμήτητον ἀναγνώστην πολλὰς νομικὰς ἐννοίας καὶ ἀνοίγει τὸν δρόμον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Χριστιανικῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου, διὰ τὴν ὁποίαν εἶθε νὰ παρουσιάσῃ καὶ εἰς τὸ μέλλον καὶ ἄλλας ἐξαιρέτους συμβολὰς, ἀναλόγους πρὸς τὴν ἐν τῇ διδασκαρικῇ αὐτοῦ διατριβῇ παρουσιασθεῖσαν.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Δέσπῳς Ἀθ. Λιάλιου, *Ἐρμηνεία τῶν Δογματικῶν καὶ Συμβολικῶν κειμένων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Τόμος Β: Ἐρμηνεία τῆς Ἐκθέσεως τῶν Διαλλαγῶν, τῶν Β' καὶ Γ' Ἐπιστολῶν τοῦ ἁγ. Κυρίλλου πρὸς Νεστόριον καὶ συναφῶν ἰκανόνων τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, Ἐκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 375 καὶ μετὰ τοῦ Παραρτήματος τῶν κειμένων σσ. 404.

Ἡ παρούσα μελέτη τῆς κ. Δέσπῳς Λιάλιου, ἡ ὁποία ὑπηρετεῖ ὡς ἐπίκουρος καθηγήτρια εἰς τὸ Τμήμα Ποιμαντικῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ, ἀποτελεῖ συνέχειαν τοῦ πρὸ διετίας δημοσιευθέντος Α' Τόμου αὐτῆς. Εἰς ἐκείνον τὸν τόμον ἡ συγγραφεὺς εἶχεν ἀναλύσει ἐξ ἐπόψεως δόγματος τὰ Οἰκουμενικὰ Σύμβολα τῶν Συνόδων Νικαίας καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Ὡς ἐξάγεται τῶρα καὶ ἐκ τοῦ Β' τόμου ἡ κ. Λιάλιου ἐργάζεται μετ' ἐπιπορευτικῆν νὰ προσεγγίσῃ ἐρμηνευτικῶς τὰς ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, προκόπτουσα εἰς ἐν γνωστικὸν ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον εἶχε συλλάβει ὡς ἀναγκαῖον διὰ τὸ πρόγραμμα σπουδῶν εἰς τὰς Θεολογικὰς Σχολὰς ὁ μακαριστὸς καθηγητὴς καὶ διδάσκαλος ἡμῶν Ἰωάννης Καρμίρης διὰ τῆς γνωστῆς ἐκδόσεως.

Ὁ Β' τόμος ἀφιερῶται εἰς τὸν νῦν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Βαρθολομαῖον τὸν Α', μετ' ἐπιστολὴν τοῦ ὁποίου ἀρχεται. Ἀκολουθεῖ σύντομος πρόλογος, ἐνθα ἡ κ. Λιάλιου θίγει οὐσιαστικῶς βασικὰς προϋποθέσεις τῆς θεολογίας τῶν Πατέρων καὶ τῶν διατυπώσεων τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων μετ' εὐαισθησίαν, ἣτις μαρτυρεῖ τὸ προσωπικὸν ὕφος γραφῆς καὶ μαρτυρίας τῆς.

Ἐχουσα ἡ κ. Λιάλιου θητεῖαν εἰς τὸν χώρον τῆς θεολογίας τῶν Πατέρων ἐπιτυγχάνει τὴν σύνθεσιν ποικίλων στοιχείων τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως μὲ ἄμεσον στόχον τὴν ἀνάδειξιν τῆς ἐνότητος καὶ συνεχείας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς ἐν τῷ ἱστορικῷ γίνεσθαι καὶ πάντως ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος «*πρὸς τὶς ἐρηκτικὰς διαστάσεις τῆς τελειώσεως*».

Κατὰ ταῦτα ἀνιχνεύει καὶ συνθέτει τὰ βιβλικὰ δεδομένα, τὴν ἀρχαιότεραν λειτουργικὴν μαρτυρίαν, τὴν ἐρμηνευτικὴν τῶν Πατέρων καὶ τὴν προηγηθεῖσαν συνοδικὴν πρακτικὴν μὲ νοηματικὸν ἄξονα τὰς διατυπώσεις τοῦ Συμβόλου τῆς Νικαίας. Ἡ ἐνότης τῆς προφητικῆς, ἀποστολικῆς καὶ ἀγιοπατερικῆς παραδόσεως, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ συγκρομένου ἐπιστητοῦ τῶν γραπτῶν μορφῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, συνιστᾷ τὸ σταθερὸν ὑπόβαθρον τῶν ἐρμηνευτικῶν διατυπώσεων τῆς κ. Λιάλιου.

Πέραν τούτου ὁ ἀναγνώστης δύναται νὰ ἀναγνωρίσῃ ἔτι πλέον ὠρισμένας θεμελιώδεις ἐρμηνευτικὰς ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι μάλιστα διαγράφονται περισσότερο σαφῶς εἰς τὸν Β' τόμον καὶ αἱ ὁποῖαι καθιστοῦν ἀπὸ τὴν συνοχὴν τῆς καθόλου διαπραγματεύσεως. Αὗται εἶναι: 1. Ὁ τονισμὸς τῆς διακρίσεως μεταξὺ τῶν γεγονότων τῆς ἀποκαλύψεως τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐν τῇ κτίσει καὶ τῇ θ. Οἰκονομίᾳ καὶ τῆς ἐρμηνείας ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ ἱστορικῷ γίνεσθαι τῆς πίστεως εἰς τὸν Τριαδικὸν Θεόν. Αὕτῃ ἡ ἀκρῶς σημαντικὴ διάκρισις καθιστᾷ σαφεστάτην τὴν θέσιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν τῇ ἀπορρίψει τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας περὶ ἀναπτύξεως τῶν δογμάτων διὰ προσθήκης νέων. 2. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς μεθοδολογίας τῆς διπλῆς γνώσεως, ἥτις ἀνιχνεύεται καὶ εἰς τὰς μελέτας τῶν π. Γεωργίου Φλωρόφοσκου, π. Ἰωάννου Ρωμανίδου καὶ καθηγ. Νικολάου Ματσούκα, ἀξιοποιεῖται ἐνταῦθα μὲ τὴν δέουσαν ἐργήγορον, ὥστε τὰ ἐπιμέρους νὰ ὑπηρετοῦν τὴν διήκουσαν γραμμὴν τῆς μελέτης, τοιούτων τὴν ἀνάδειξιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος πίστεως καὶ ζωῆς. 3. Τέλος κρίνεται μετ' οὐκ ὀλίγης ἐντυπώσεως ἀκρῶς ἐπιτυχῆς ἢ ἐφαρμογῆς τῆς πρωταρχικῆς σημασίας διακρίσεως κτιστοῦ-ἀκτίστου, ἢ ὁποῖα κυρίως εἶχεν ἐπισημανθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν περισσότερο κατὰ τὴν ἐξέτασιν θεμάτων Τριαδολογίας.

Ἡ μελέτη διακρίνεται εἰς δύο μέρη, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον ἐπικεντροῦται εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς *Ἐκθέσεως τῶν Διαλλαγῶν*, ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ, ὡς γνωστόν, τὸν Ὅρον τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἐνῶ τὸ δεύτερον περιλαμβάνει τὴν θεολογικὴν ἀνάλυσιν τῶν *Ἐπιστολῶν Β' καὶ Γ'* τοῦ ἁγ. Κυρίλλου πρὸς Νεστόριον μετὰ τῶν συνημμένων εἰς τὴν Γ' *Ἐπιστολὴν Δώδεκα ἀναθεματισμῶν*. Τὸ β' μέρος καταλείεται μὲ τὴν σύντομον ἐξέτασιν ὠρισμένων κανονικῶν διατάξεων τῆς Γ' Οἰκουμ. Συνόδου, ἐχουσῶν ἄμεσον σχέσιν μὲ τὴν εὐταξίαν τῶν ἐκκλησιῶν, ἐντασσομένων ὁμοῦ εἰς τὸν θεματικὸν ἄξονα τῆς διασφαλίσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος διὰ τῆς ἐνότητος τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπιβεβαιώσεως τῆς ἐνιαίας ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως.

1. Τῆς *Ἐκθέσεως τῶν Διαλλαγῶν* προηγεῖται μακροσκελὴς παρουσίαις τῶν λεγομένων χριστολογικῶν αἵρέσεων πρὸ τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἐνδιαφέρων καὶ ἀρκούντως τεκμηριωμένος εἶναι ὁ ἰσχυρισμὸς τῆς κ. Λιάλιου περὶ τῆς λειτουργικῆς ἐνότητος τῆς ἀλεξανδρινῆς καὶ ἀντιοχειανῆς θεολογικῆς καὶ ἐρμηνευτικῆς παραδόσεως, ἃν καὶ ἡ ἴδια οὐσιαστικῶς εἶναι προσηλωμένη κυρίως εἰς τὴν ἀνάδειξιν τῶν ἐσωπῶτων διασυνδέσεων μεταξὺ τῶν ἁγ. Ἀθανασίου καὶ Κυρίλλου. Πάντως ἐν τῇ προσπάθειά της νὰ ἐπισημάνῃ τὸν γλωσσικὸν κώδικα τῶν δύο ἐρμηνευτικῶν παραδόσεων παρουσιάζει εἰς τινὰ σημεῖα τῆς α' καὶ β' θεματικῆς τοῦ α' μέρους πλατυασμούς, κινουμένη περισσότερο εἰς τὸν χώρον τῆς ἱστορίας τῶν δογμάτων παρὰ εἰς αὐστηρὰ ἐρμηνευτικὰ πλαίσια, ἐξαιρέσει βεβαίως τῶν λεπτομερῶν διακρίσεων μεταξὺ τοῦ ἁγ. Κυρίλλου καὶ τοῦ Νεστορίου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑπαγορεύεται καὶ ἐκ τοῦ καθόλου περιεχομένου καὶ σκοποῦ τῆς μελέτης. Ὡστόσο παραμένει θετικὸν στοιχεῖον ἢ ἀξιοποίησις τῶν καιρῶν

ιστορικῶν συμφραζομένων καὶ ἡ ὀρθὴ ἔνταξις τῶν ἀνακαλουμένων πατερικῶν κειμένων εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς Συνόδου.

Ἡ παρουσίασις καὶ ἡ θεολογικὴ ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου τῆς *Ἐκθέσεως τῶν Διαλλαγῶν* ἀποτελεῖ πρωτότυπον ἐγχείρημα διὰ τὴν ἑλληνικὴν θεολογικὴν βιβλιογραφίαν καὶ ἀξιοσημείωτον ἀπόπειραν καὶ διὰ τὰ διεθνῆ δεδομένα, καθ' ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν, διὰ τὴν περίοδον αὐτὴν τῶν χριστολογικῶν ἐρίδων, ἐπισπᾶ κυρίως ἡ μελέτη τοῦ *Ὁρου* τῆς Χαλκηδόνος, ἐνῶ ἡ ἔρευνα ἐπὶ τῆς *Ἐκθέσεως τῶν Διαλλαγῶν* ἐπικεντροῦται κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν μελέτην τοῦ κυρίως χριστολογικοῦ τμήματος. Δεδομένης μάλιστα τῆς συγχύσεως περὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐκδόσεως τῆς *Ἐκθέσεως τῶν Διαλλαγῶν* καὶ τοῦ τύπου, τὸν ὅποιον ἐδέχθη ἐν τέλει ἡ Ἐκκλησία ὡς *Ὁρον* τῆς Γ' Οἰκουμ. Συνόδου, ἡ τεκμηριωμένη πρότασις τῆς κ. Λιάλιου ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἐδέχθη καὶ ἐνέκρινε τὴν ἀλεξανδρινὴν (κυριλλεῖον) ἔκδοσιν δημιουργεῖ ἐν σαφῆς πλαίσιον διὰ τὴν ἐρμηνείαν τόσον τῶν ἐπισυμβάντων κατὰ τὴν Ἐνδημοῦσαν σύνοδον τοῦ 448, ὅσον καὶ κατὰ τὴν Δ' Οἰκουμ. Σύνοδον ἐν Χαλκηδόνι. Ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ συντάκτου τοῦ κυρίως χριστολογικοῦ τμήματος τῆς *Ἐκθέσεως τῶν Διαλλαγῶν* σημειοῦμεν ὅτι, ἐνῶ παρέχονται εὐλόγοφανεῖς τεκμηριώσεις, ἐν τούτοις θὰ ἔπρεπε ἡ κ. Λιάλιου νὰ ἐπιμείνη ἔτι πλέον διὰ τὴν ἀνατροπὴν τοῦ ἰσχυρισμοῦ τῶν ἀμφισβητούντων τὴν προέλευσιν τοῦ κειμένου ἐκ τῆς γραφίδος τοῦ Θεοδορήτου. Ἡ ἀξιοποίησις τῶν ἀποσπασμάτων ἐκ τοῦ *Ἐραριστοῦ* τοῦ Θεοδορήτου δημιουργεῖ ἀσφαλῶς ἐντυπωσιακὰς διόδους διὰ μίαν περαιτέρω ἔρευναν ἐπὶ τὸν θέματος. Ἡ ἀνάδειξις βεβαίως τοῦ ὄρου *Θεοτόκος* καὶ ἡ ὑπογραμμισις τοῦ ταυτισμοῦ Χριστοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ προσδίδει τὴν δέουσαν σημασίαν εἰς τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν κείμενον καὶ καταδεικνύει τὴν εὐαισθησίαν καὶ τὰς ἐκκλησιαστικὰς προϋποθέσεις τῆς συγγραφῆς.

II. Εἰς τὸ δεύτερον μέρος ἡ ἀνάλυσις τῶν Β' καὶ Γ' *Ἐπιστολῶν* μετὰ τῶν *Δώδεκα ἀναθεματισμῶν* παρουσιάζει ὑποδειγματικὴν συγκρότησιν. Ἡ κ. Λιάλιου μὲ λεπτομερῆ σχολιασμόν, ἀνετον ἀνάπτυξιν, ἀκριβῆ τεκμηρίωσιν, ἀξιοποίησιν τῶν βιβλικῶν καὶ λειτουργικῶν δεδομένων προσεγγίζει εἰς μίαν συνθετικὴν ἐνότητα τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν κείμενα, ἐπισημαίνουσα τὴν ὀρολογίαν καὶ τὰς διατυπώσεις ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι ἐπανέρχονται εἰς τὴν *Ἐκθέσιν τῶν Διαλλαγῶν* καὶ τὸν *Ὁρον* τῆς Χαλκηδόνος.

Διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἡ κ. Λιάλιου ἀξιοποιεῖ τὰ πρακτικὰ τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (ὅπου δὲ εἶναι ἀπαραίτητον τῆς Δ' καὶ Ε'), τὴν σύνολην παραγωγὴν τοῦ ἁγ. Κυρίλλου, τὰ ἀναιρετικὰ κείμενα τῶν ἀνατολικῶν, τὰς ἀπαντήσεις τοῦ ἁγ. Κυρίλλου πρὸς τοὺς ἀνατολικοὺς καὶ ἀσφαλῶς τὴν σύγχρονον διεθνῆ βιβλιογραφίαν. Ἡ κ. Λιάλιου τείνει νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἄποψιν ὅτι ἐντέλει τὸ τελικὸν κυριλλεῖον κείμενον τῆς *Ἐκθέσεως τῶν Διαλλαγῶν* εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς συνθέσεως τῶν δύο ἐρμηνευτικῶν παραδόσεων διὰ τῆς προσωπικῆς συμβολῆς τοῦ ἁγ. Κυρίλλου, καὶ ὅτι κατὰ συνέπειαν τὴν θέσιν αὐτὴν ἐρμηνεύει ἡ μεταγενεστέρα συνοδικὴ πράξις καὶ ἡ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ἁγ. Κυρίλλου ὡς ἐνὸς ἐκ τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν παρόδῳ βεβαίως ἡ κ. Λιάλιου διαφωνεῖ καὶ μὲ τὴν συνήθη ἄποψιν περὶ τοῦ δυστρόπου χαρακτήρος τοῦ ἁγ. Κυρίλλου, διαφωτίζουσα ἐπαρκῶς τὰς ἀντιδράσεις αὐτοῦ ὑπαγορευόμενας ὑπὸ καθαρῶς ἐκκλησιαστικῶν κινήτρων.

Ἐν κατακλείδι δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ κ. Λιάλιου ἐπέτυχε νὰ ἀναδειξῇ τὴν σημασίαν τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ τῶν κειμένων ἐκεῖνων, διὰ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται ἡ ἐνότητις τῆς πίστεως τῆς Ἐκκλησίας διὰ τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τὸν τύπον τῶν Οἰκουμενικῶν Συμβόλων εἰς τὴν μορφήν τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων δι' *Ὁρον*. Δὲν ἀπομένει παρὰ νὰ εὐχηθῶμεν εἰς τὴν κ. συνάδελφον νὰ ὀλοκληρώσῃ τὴν ἐγκαινιασθεῖσαν σειρὰν μὲ ἀνάλογον παραγωγὴν καὶ διὰ τὰς ὑπολοίπους Οἰκουμενικὰς Συνόδους.

ΗΛΙΑΣ Δ. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑΣ

Χριστοφόρου Γ. Σταυροπούλου, Ἀρχιμ. Ἡ Θεία Εὐχαριστία, Μυστήριον Μυστηρίων. Ἀθήνα, Ἀποστολικὴ Διακονία, 1994.

Μὲ ἰδιαίτερον χαρὰν παρουσιάζομεν τὴν ὡς ἄνω ὥραϊαν μελέτην τοῦ πανοσιολογιστοῦ ἀρχιμανδριτοῦ π. Χριστοφόρου Σταυροπούλου. Πρόκειται περὶ μίας λίαν ἐπιμελημένης ἐκδόσεως, ἡ ὁποία συνδυάζει ἐπιστημονικὴν πληρότητα, ἀκρίβειαν, σαφήνειαν ὡς καὶ πειστικότητα. Τὸ γεγονός, ὅτι ὁ πατὴρ Χριστόφορος ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν τελειοουργεῖ τὸ ἅγιον αὐτὸ μυστήριον, ἔδωκεν εἰς αὐτὸν τὴν δυνατότητα μίας ἰδιαίτερας προσεγγίσεως. Ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τῆς μελέτης εἶναι ὁ ἀπέραντος σεβασμὸς πρὸς τὸ μυστήριον καὶ ἡ ὑπογράμμισις τῆς ἀνάγκης μίας οὐσιαστικῆς βιώσεως αὐτοῦ.

Ἡ ὑπερβαίνουσα τὰς 250 σελίδας μελέτη διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Τὸ πρῶτον ὑπὸ τὸν τίτλον «ἡ οὐσία τοῦ μυστηρίου» ἀναφέρεται εἰς τὸ μυστήριον γενικῶς καὶ εἰδικότερον εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Ὁρθῶς ἐπισημαίνεται ἡ καθολικότης τοῦ μυστηρίου, ἐφ' ὅσον εἶναι τὸ μυστήριον τῆς τριαδικῆς θεοφανείας, ἀλλὰ καὶ τῆς συνάξεως τοῦ σύμπαντος κόσμου εἰς μίαν παναρχόνιον συμφωνίαν. Τὸ δεύτερον μέρος ὑπὸ τὸν τίτλον «ἡ συμμετοχὴ στὸ μυστήριον» ἐν ἀρχῇ μὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν διακονίαν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου εἰς τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας, ἀκολούθως δὲ εἰς τὸν λειτουργόν, εἰς τοὺς πιστούς, εἰς τὰς προϋποθέσεις, εἰς τὴν προετοιμασίαν διὰ τὴν θεϊαν κοινωνίαν ὡς καὶ εἰς τοὺς καρποὺς αὐτῆς. Ἰδιαίτερος ὑπογραμμίζεται ὅτι ἡ Θεία Εὐχαριστία εἶναι ἡ πρόγευσις τοῦ αἰωνίου δείπνου τῆς βασιλείας.

Τὸ ἔργον ἐμπλουτίζεται μὲ πολλὰ χωρία λίαν ἐπιτυχῶς ἐπιλεγέντα ἐκ τριάκοντα καὶ ὀκτῶ μεγάλων Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Παράλλῃως διανθίζεται διὰ δέκα ὀκτῶ ὠραιοτάτων εἰκόνων, αἱ ὁποῖαι ἑναρμονίζονται πρὸς τὸ περιεχόμενον. Τέλος ἡ πλουσία βιβλιογραφία ἀποδεικνύει τὴν φιλοπονίαν καὶ ἐπιστημονικὴν συγκρότησιν τοῦ συγγραφέως.

Ἡ μελέτη τοῦ πατρὸς Χριστοφόρου ἔχει ἐπιστημονικὴν πληρότητα καὶ θεολογικὸν βάθος. Συγχρόνως ἀπευθύνεται εἰς ὅλον τὸ χριστιανικὸν πλήρωμα, ὥστε νὰ ἀποτελῇ πρότυπον διὰ τὴν συγγραφήν καὶ ἄλλων ἀναλόγων ἔργων, ἀναφερομένων εἰς καίρια θέματα τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας.

ΗΛΙΑΣ Δ. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑΣ

Demetrios J. Constantelos, *Understanding the Greek Orthodox Church: Its Faith, History and Practice*, sec. ed., Brookline, Mass.: Hellenic College Press, 1990, pp. I-XIV, 1-220.

Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου στὰ ἑλληνικὰ εἶναι ὡς ἑξῆς: Δημητρίου Κωνσταντέλου, *Κατανόησις τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας: Πίσις, Ἱστορία καὶ Πράξις*, β' ἐκδ. Βοστώνη, Μασαχ. 1990, σελ. I-XIV, 1-220.

Ἴδε βιβλιοκρισίαν εἰς τὴν α' ἐκδοσιν (Νέα Ὑόρκη 1982, σελίδες I-XIII, 1-178) ὑπὸ τοῦ γράφοντος, *Κληρονομία* 16 (1984) 349-352, ἡ ὁποία ὑποβοηθεῖ ἴσως τὰ ὅσα θὰ ἐπακολουθήσουν. Ἡ β' ἐκδοσις ἔχει μίαν διαφορὰν 45 σελίδων περίπου ἐπὶ πλέον.

Ὁ γράφων, ὁ ὁποῖος συνδέεται μὲ τὸν πατέρα Δημήτριον Κωνσταντέλον, ἐκλεκτὸν κληρικὸν τῆς ἱ. Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀμερικῆς, Καθηγητὴν Πανεπιστημίου τῆς Βυζαντινῆς καὶ Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, διεθνῶς γνωστὸν εἰς τὸ Κολλέγιον Στόκτον, Πομόνας, εἰς τὴν Νέαν Ὑερσέην καὶ ὄριμον συγγραφέα, διὰ προσωπικῆς φιλίας καὶ ἐπιστημονικῆς συνεργασίας ἐπὶ 40ετίαν περίπου, ἔχει παρουσιάσει μὲ πολλὴν χαρὰν τὰ κυριώτερα ἔργα τοῦ συγγραφέως εἰς τὰς γλώσσας ἀγγλικήν, γαλλικὴν καὶ ἑλληνικὴν. Ἴδε κατάλογον αὐτῶν εἰς τὴν *Κληρονομίαν* 18 (1986) 453.

Ὁ ἐν ἀναλύσει τίτλος ὑποδεικνύει καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου, ὁ πίναξ τῶν ὁποίων παραμένει ὁμοίος πρὸς τὴν α' ἐκδοσιν, μὲ μίαν μικρὰν διαφορὰν εἰς τὸ κεφάλαιον 5.

Πρῶτη ἐκδοσις: «Οἱ Ἕλληνες Ὁρθόδοξοι εἰς τὴν Ἀμερικὴν, σελίδες 126-162».

Β' ἐκδοσις: «Οἱ Ἕλληνες Ὁρθόδοξοι εἰς τὸν Ἀγγλόφωνον Κόσμον, σελίδες 137-199, μὲ τρεῖς ὑποδιαίρεσεις. α') Εἰς τὴν Ἀμερικὴν, σελ. 137-187. β') Εἰς τὴν Μεγάλην Βρεταννίαν, σελ. 187-194. γ') Εἰς τὴν Αὐστραλίαν, σελ. 194-200, μὲ τὴν ἀνάλογον βιβλιογραφίαν, σελ. 206-209».

Ὁ γράφων εἶχε προβῆ εἰς ἓνα ἐπιστημονικὸν διάλογον μὲ τὸν συγγραφέα εἰς τὴν ἐπὶ τῆς α' ἐκδόσεως βιβλιοκρισίαν του, ὁ ὁποῖος ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ὑπ' ἐκείνου εἰς τὴν β' ἐκδοσιν. Ἡ βιβλιοκρισία ἐτελείωνε μὲ μίαν εὐχὴν. «*Συνιστᾶται ἢ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν μετάφρασις καὶ ἐκδοσίς του*» (δηλ. τοῦ βιβλίου, σελ. 352), κατὰ τὸ ὁποῖον εὐτυχῶς ἐπραγματοποιήθη εἰς τὸ ἔργον: Κωνσταντέλου Δημητρίου, *Πὰ νὰ νοιώσουμε τὴν Ἑλληνικὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν*, μετάφραση ὑπὸ Βασιλείου Σ. Σωτηρόπουλου, Θεσσαλονίκη, Ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, 1989.

Καὶ ἕτερα πονήματα τοῦ πατρὸς Δημητρίου Κωνσταντέλου ἤρχισαν νὰ ἐμφανίζονται εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὅπως:

Τοῦ Ἰδίου, *Βυζαντινὴ Φιλανθρωπία καὶ Κοινωνικὴ Πρόνοια*, μετ. Συλλόγου «Κοινωνικὴ Προσπάθεια», Ἀθῆναι 1986. Κλασσικοῦ χαρακτήρος.

— *Γάμος, σεξουαλικότητα καὶ ἀγαμία*, μετ. π. Δημητρίου Βακάρου, Θεσσαλονίκη 1986. Πρωτότυπον.

— *Βυζαντινὴ Κληρονομία, Θεολογία - Ἱστορία - Παιδεία*, μετ. ἀπὸ διαφόρους: Β. Σ. Σωτηρόπουλον, Ἀ. Ν. Πριμέντα, Δ. Χριστοδουλόπουλον, Ἰ. Μ. Σακαλῆν, Ἀθῆναι 1990. Συλλογὴ ἄρθων.

Αὐτὰ τὰ ὀλίγα διὰ τὴν β' ἐκδοσιν τοῦ ὡς ἄνω βιβλίου τοῦ πατρὸς Δημητρίου Κωνσταντέλου περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Ἀθανασίου Ε. Καραθανάση, ἐπιμ., *Βιβλιογραφικὸς Ὁδηγός. Δημοσιεύματα Καθηγητῶν Θεολογικῆς Σχολῆς*, Ἐπὶ τῇ Πεντηκονταετίᾳ ἀπὸ τῆς Ἰδρύσεώς της, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ Θεολογικὴ Σχολή, 1992, σελ. 203.

«Οἱ συγγραφεῖς παρατίθενται ἀλφαβητικᾶ, ἐνῶ ἡ ἐκδοσις ἀκολουθεῖ πιστὰ τὸ κείμενον ποῦ παραδόθηκε στὴν Κοσμητεία», σ. 2.

Ἀντωνίου Παπαδοπούλου, Κοσμητήρος, Προλογικὸ Σημείωμα, σ. 3.

«Πρόκειται γιὰ ἓνα σύντομον βιβλιογραφικὸν ὁδηγὸν μὲ τὴν ἐπιλεκτικὴν ἢ μὴ ἐργογραφίαν παλαιῶν, νέων καὶ νεωτέρων καθηγητῶν τῆς Σχολῆς μας, ποῦ καλύπτουν τρεῖς γενεὲς διδασκάλων τῆς Θεολογικῆς ἐπιστήμης», σ. 3.

Ἀκολουθεῖ ὁ κατάλογος τῶν συγγραφέων μὲ τὰ συγγραμμάτα των. Παρελαύνουν συνολικὰ 60 μέλη τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον (1941/1942-1992). Πρὸς πληρεστέραν πληροφόρησιν τοῦ ἀναγνώστου ἴσως νὰ θεωρηταὶ χρήσιμος ἡ παράθεσις τῶν ὀνομάτων τούτων.

1. Ἀθανάσιος Α. Ἀγγελόπουλος, σελ. 5-11. 2. Σάββας Ἀγουρίδης, σελ. 12-24. 3. Πρόδρομος Ἀκανθόπουλος, σελ. 25-26. 4. Θεολόγος Ἀλιμπράντης, σελ. 27-28. 5. Χρήστος Βάντσος, σελ. 29-30. 6. Σωτήριος Βαρναλίδης, σελ. 31-32. 7. Πέτρος Βασιλειάδης, σελ. 33-36. 8. Χρήστος Βασιλόπουλος, σελ. 37. 9. Ἰωάννης Γαλάνης, σελ. 38-39. 10.

Γεώργιος Α. Γαλίτης, σελ. 40-43. 11. Ἀθανάσιος Γ. Γερομιχαλός, σελ. 44-45. 12. Βασίλειος Γιούλτης, σελ. 46-49. 13. Ἀπόστολος Ἀθ. Γλαβίνας, σελ. 50-54. 14. Ἀλέξανδρος Γουσιδής, σελ. 55. 15. Παναγιώτης Χ. Δημητρόπουλος (1898-1988), σελ. 56-58. 16. Δαμιανὸς Δόϊκος, σελ. 59-60. 17. Βασίλειος Ἐξαρχος (1903-1973), σελ. 61-65. 18. Πρωτοπρεσβύτερος Θεόδωρος Ζήσης, σελ. 66-70. 19. Γρηγόριος Δ. Ζιάκας, σελ. 71-72. 20. Εὐάγγελος Δ. Θεοδώρου, σελ. 73-84. 21. Γεώργιος Θεοδωρούδης, σελ. 85. 22. Δημήτρης Καϊμάκης, σελ. 86. 23. Στ. Καλαντζάκης, σελ. 87. 24. π. Βασίλειος Καλλιακμάνης, σελ. 88. 25. Ἰωάννης Ὁρ. Καλογήρου, σελ. 89-100. 26. Ἰωάννης Καραβιδόπουλος, σελ. 101-102. 27. Ἀθανάσιος Ε. Καραθανάσης, σελ. 103-109. 28. Ἀνέστης Κεσελόπουλος, σελ. 110. 29. Ἰωάννης Κογκούλης, σελ. 111-113. 30. Δέσποινα Δ. Κοντοστεργίου, σελ. 113. 31. Ἰωάννης Κορναράκης, σελ. 114-118. 32. Ἱερώνυμος Κοτσώνης, Ἀρχιεπίσκοπος πρώην Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος, σελ. 119-124. 33. Χρῖστος Θ. Κρικιώνης, σελ. 125-127. 34. Νικόλαος Σωτηρίου Κροσσουλούδης, σελ. 128. 35. Δημήτριος Λάμπας, σελ. 129. 36. Δέσπω Ἀθ. Λιάλιου, σελ. 130. 37. Γεώργιος Ἰ. Μαντζαρίδης, σελ. 131-135. 38. Νίκος Α. Ματσούκας, σελ. 136-139. 39. Ἀρχιμανδρίτης Ἀνδρέας Νανάκης, σελ. 140. 40. Ἡλίας Νικολακάκης, σελ. 141. 41. Ἀντώνιος Παπαδόπουλος, σελ. 142-144. 42. Παναγιώτης Παχῆς, σελ. 145. 43. Παντελεῖμων Ροδόπουλος, Μητροπολίτης Τυρολόης καὶ Σερεντίου, σελ. 146-148. 44. Στέργιος Ν. Σάκκος, σελ. 149-150. 45. Λάμπρος Σιάσος, σελ. 151. 46. Παναγιώτης Ν. Σιμωνάς, σελ. 152-154. 47. Μάρκος Α. Σιώτης, ἀκαδημαϊκός, σελ. 155-159. 48. Γεώργιος Α. Στογιόγλου, σελ. 160-161. 49. Ἰωάννης Ταρνανίδης, σελ. 162-164. 50. Δημήτριος Γ. Τσάμης, σελ. 165-167. 51. Γεώργιος Α. Τσανανάς, σελ. 168-171. 52. Δημήτριος Τσελεγγίδης, σελ. 172. 53. Εὐθύμιος Τσιγαριδῆς, σελ. 173-175. 54. Βασίλειος Φανουργάκης, σελ. 176-177. 55. Ἰωάννης Μιχαὴλ Φουντούλης, σελ. 178-187. 56. Κωνσταντῖνος Δ. Φράγκος, σελ. 188-189. 57. Κωνσταντῖνος Π. Χαράλαμπίδης, σελ. 190-192. 58. Παναγιώτης Κ. Χρήστου, σελ. 193-198. 59. Βενιζέλος Χ. Χριστοφορίδης, σελ. 199. 60. Βασίλειος Ψευτογκῆς, σελ. 200-203.

Ἀπὸ μίαν σύντομον/πρόχειρον ἔρευνα, ποὺ ἔκαμεν ὁ γράφων, διαφαίνεται ὅτι λείπουν τὰ ὀνόματα 27 περίπου μελῶν τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ (κατὰ τὸ παλαιὸν σύστημα: τακτικοὶ καθηγηταὶ-ὑφηγηταὶ, κατὰ τὴν νέαν τάξιν: καθηγηταὶ-λέκτορες), τὰ ὁποῖα εἶναι:

1. Ἰωάννης Ἀναστασίου, 2. Θεόδωρος Γιάγκου, 3. Ἰωάννης Ζηζιούλας, Μητροπολίτης Περγάμου, ἀκαδημαϊκός, 4. Βασίλειος Ἰωαννίδης, 5. Κωνσταντῖνος Καλοκύρης, 6. Γεράσιμος Ἰ. Κονιδάρης, 7. Δ. Κουϊμουτσόπουλος, 8. Παισανίας Κουτλεμάνης, 9. Μιλτιάδης Κωνσταντῖνου, 10. Σοφοκλῆς Λάλης, 11. Γεώργιος Μαριτζέλος, 12. Κωνσταντῖνος Γ. Μπόνης, 13. Δημήτριος Μωραΐτης, 14. Α. Παπαγεωργακόπουλος, 15. Ἰωάννης Παπαδόπουλος, 16. Δημήτριος Πετρακάκος, 17. Ἰωάννης Πέτρου, 18. Ἀρχιμανδρίτης Παρθένιος Πολάκης, 19. Θωμᾶς Προβατάκης, 20. Πρωτοπρεσβύτερος Ἰωάννης Ρωμανίδης, 21. Εὐάγγελος Σδράκας, 22. Ἀνθιμος Σίσκος, Μητροπολίτης Νουβίας, 23. Βασίλειος Στογιάννος, 24. Ἀντώνιος - Αἰμίλιος Ταχιᾶς, 25. Ἰωάννης Τράκας, 26. Στυλιανὸς Χαριανάκης, Ἀρχιεπίσκοπος Αὐστραλίας, 27. Ἀθανάσιος Χασιτούπης.

Δὲν γνωρίζω κατὰ πόσον θὰ ἦτο δυνατόν ὅπως συμπεριληφθοῦν εἰς τὸν κατάλογον αὐτὸν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἐπισκεπτῶν καθηγητῶν τοῦ ΑΠΘ, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγονται καὶ οἱ καθηγηταὶ τῆς Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης:

1. Χρυσόστομος Κωνσταντινίδης, Γέρον Μητροπολίτης Ἐφέσου.
2. Βασίλειος Θ. Σταυρίδης. Ἴδε:

Σταυρίδου Βασιλείου Θ., *Ἡ Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης*, β' ἔκδ., Θεσσαλονίκη, 1988, σελ. 382-397, 406-433.

— Χρυσόστομος Σ. Κωνσταντινίδης, *Μητροπολίτης Μύρων (Ἐφέσου, 1921-)*, Κατερίνη, 1991.

— «Δημοσιεύματα (Μία Τεσσαρακονταετία, 1951-1990)», *Κληρονομία, ἀνέκδοτον*.

Οἱ χρηματίσαντες καθηγηταὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆ τοῦ ΑΠΘ κατ' ἀρχὰς ἦσαν ἀπόφοιτοι κυρίως τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τῆς Χάλκης, τοῦ Τιμίου Σταυροῦ τῆς Βοστώνης καὶ τοῦ ΑΠΘ. Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν ἔδωκεν ἀρχικῶς τὰ πρῶτα στελέχη τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ εἰς τὴν ἀδελφὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀργότερον ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς καθηγητὰς τῆς Θεσσαλονίκης κατέστη συνήθεια ὡς μεταπηδοῦν εἰς τὰς Ἀθήνας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν φαίνεται νὰ γίνεται πλέον σήμερον.

Ὅπως ἐλέχθη προηγουμένως ἡ ἔκδοσις ἀκολουθεῖ πιστῶς τὸ κείμενον ποὺ παρέδωκεν ὁ κάθε καθηγητὴς πρὸς τὴν κοσμητείαν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡμπορεῖ νὰ δικαιολογηθῇ καὶ ἡ ἐμφανιζομένη ποικιλία ὡς πρὸς τὸν τρόπον καὶ τὴν μέθοδον τῆς παραθέσεως τῶν δημοσιευμάτων. Πρὸς ἐνημέρωσιν τοῦ ἀναγνώστου σημειοῦνται εἰς τὴν συνέχειαν οἱ τίτλοι:

Πηγὴ, μονογραφία, μελέτη (αὐτοτελής), μελέτημα, βιβλίον, ἐργασία (ἐρευνητικὴ), ἔργον (αὐτοτελές), σύγγραμμα, δημοσίευμα (αὐτοτελές, ἐκλαϊκευμένον), τόμος, ἐγχειρίδιον, δοκίμιον (θεολογικόν), κήρυγμα, ἐπιφυλλίς, ἄρθρον, λήμμα (ἐπιστημονικόν), μετὰφρασις, χρονικόν, βιβλιογραφία (ἢ καὶ ὡς ἐπίθετον: Βιβλιογραφικὰ), βιβλιοκρισία (ὁμοίως: βιβλιοκριτικὰ), βιβλιοπαρουσιάσις.

Μόνον ὡσὰν ἐπίθετα: αὐτοδύναμα (ἢ σὲ συνεργασίαν μὲ ἄλλους), ἐπιστημονικά, ἱστορικά, εἰσαγωγή - κείμενον - σχόλια, ὑπὸ ἐκτύπωσιν ἢ κυκλοφορίαν, διάφορα.

Τὰ δημοσιεύματα μερικῶν συγγραφέων παρατίθενται κατὰ συνέχειαν, ἐνῶ ἄλλα τοποθετοῦνται εἰς ὠρισμένας ὑποδιαίρεσεις. Σὲ ἄλλους ἐμφανίζονται μαζὶ τὰ ἑλληνικὰ καὶ ξένα, ἐνῶ ἀλλαγῶν γίνεται ὁ ἀνάλογος διαχωρισμός.

Ὁ παρὰν βιβλιογραφικὸς ὁδηγὸς φέρει, ὡς ἐσημειώθη, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπιλεκτικὸν χαρακτῆρα καὶ ὄχι τὸ γνῶρισμα τῆς πληρότητος, περιλαμβάνων τὰ κυριώτερα ἢ τὰ κατ' ἐπιλογὴν δημοσιεύματα τῶν συγγραφέων.

Τὰ δημοσιεύματα τοῦ ἐνὸς συγγραφέως δὲν παρατίθενται πάντοτε κατὰ χρονολογικὴν ἢ μίαν λογικὴν σειρὰν, ἐνίοτε ἐμφανίζονται ἄνευ τῆς μνείας τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου ἐκδόσεως, εἰς δὲ τὰ περιοδικὰ, ἢ τοὺς ἐτησίους καὶ συλλογικοὺς τόμους, ἐπὶ πλέον ἄνευ τῆς σημειώσεως τοῦ τόμου καὶ τῶν σελίδων.

Οἱ τόμοι τοῦ αὐτοῦ/ἰδίου συγγράμματος ἐκτίθενται εἴτε κάτω ἀπὸ τὸν ἴδιον τίτλον, εἴτε χωριστὰ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως ἐνὸς ἐκάστου τόμου.

Αἱ περισσότεραι τῆς μιᾶς ἐκδόσεως, ἢ ἐπανεκδόσις ἢ ἡ ἀνατύπωσις ἐνὸς ἔργου σημειοῦνται καταλλήλως κάτω ἀπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον, εἴτε καὶ παρουσιάζεται μόνον ἡ τελευταία ἔκδοσις ἐνὸς ἔργου.

Ὁρισμένοι συγγραφεῖς παραθέτουν καὶ πίνακα συντμήσεων, ἐνῶ ἄλλοι δὲν τὸ πράττουν. Λεῖπουν οἱ πίνακες περιεχομένων καὶ ὀνομάτων-πραγμάτων.

Καὶ μερικαὶ ἐκ παραδρομῆς ἀβλεψίαι:

Αἱ βιβλιοκρισίαι τοῦ Ἀθανασίου Κ. Καραθανάση συναντῶνται καὶ εἰς τὸ περιοδικὸν ΘΕΟΛΟΓΙΑ, σελ. 109. Εἰς δημοσίευμα τοῦ Μάρκου Α. Σιώτου ὁ μητροπολίτης Σάρδεων Μάξιμος γράφεται ὡς Ἰάκωβος, σελ. 159. Ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Α. Στογιόγλου αἱ συντμήσεις τῆς Θρησκευτικῆς καὶ Ἠθικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τίθενται ὡς ΗΘΕ καὶ περαιτέρω ὀρθῶς ὡς ΘΗΕ, σελ. 160-161. Καλὸν θὰ εἶναι ὡς ἀπὸ πλευρᾶς ὀρθοδόξου ἀποφεύγεται ἡ χρῆσις τοῦ ὄρου «ἀγιοποιήσις», σελ. 8, 143. Ὁ τίτλος τοῦ περιοδικοῦ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης εἶναι *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* μετὰ τοῦ ἄρθρου (σελ. 24, 67, 127, 140).

Ὁ γράφων, ἀσχολούμενος μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν, εἰς δεδομένας εὐκαιρίας, ἐπισημαίνει τὴν ἀνάγκην διὰ τὴν συγγραφὴν τῆς ἱστορίας τῶν καθ' ἡμᾶς Θεολογικῶν Σχολῶν καὶ ἰδίως τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, συγκεκριμένως τῶν Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης. Τοιαῦται εὐκαιρίαί ὑπῆρξαν διὰ τὰς Ἀθήνας ὁ ἐορτασμός τῶν 150 χρόνων ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (1837-1987), διὰ δὲ τὴν Θεσσαλονίκην τὰ 50 ἔτη ἀπὸ τὴν ἰδρυσιν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ (1941/1942-1992). Ἐλπίζεται δὲ ὅπως εἰς τὸν κατάλληλον χρόνον γραφοῦν ἀπὸ ἰκανὰ πρόσωπα μονογραφίαί περὶ τῶν ἀδελφῶν Θεολογικῶν Σχολῶν τῆς Ἑλλάδος.

Πρόχειρον βιβλιογραφίαν διὰ τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην καὶ τὰς Θεολογικὰς Σχολὰς, ἀνευρίσκει ὁ ἐπιθυμῶν εἰς τὴν ἐργασίαν:

Σταυρίδου Βασιλείου Θ., *Ἡ Ἱερά Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης*, β' ἐκδ., Θεσσαλονίκη 1988, σελίδες 631-659, 1-2.

Διὰ τὴν Θεσσαλονίκην ἐπὶ πλέον: Ἀνδρεάδου Γ., *Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1932.

Δίπτυχα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 1994.

Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1 (1953) —, τώρα μὲ τὴν νέαν τάξιν τῶν δύο τμημάτων τοῦ Θεολογικοῦ καὶ τοῦ Ποιμαντικοῦ τῆς ἰδίας Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ.

Εὐγενίδου Χρήστου, «Θεολογικὴ Σχολὴ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια* 6 (1965) 269-271.

Ἡμερολόγιον τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἔτος 1994.

Κρικώνη Χρίστου, «Σύντομη Ἱστορία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 17 (1993) ἀρ. 356, σ. 4, καὶ εἰς ἄλλα περιοδικά.

Κυριαζοπούλου Βασιλείου Δ., *Τὰ Πενήντα Χρόνια τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1926-1976*, Θεσσαλονίκη 1976.

(Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, «Βιβλιοκρισία», *Θεολογία* 48 (1977) 1025-1027).

Μπόνη Κωνσταντίνου Γ., *Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1945.

Τσανανᾶ Γεωργίου Α., *Βασικὴ Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία* (κατ' ἐπιλογὴν), Θεσσαλονίκη, 1991.

(Β.Θ. Σταυρίδου, *Βιβλιοκρισία*, ἀνέκδοτος).

Ἀνάλογον ὕλικὸν συναντᾶ κανεὶς εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς (καὶ τῶν δύο τμημάτων) τοῦ ΑΠΘ καὶ τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὴν *Θρησκευτικὴν καὶ Ἠθικὴν Ἐγκυκλοπαίδειαν*, 12 τόμοι, Ἀθῆναι 1962-1968. Εἰς τὰ ὑπομνήματα σπουδῶν, ἐπιστημονικῆς δράσεως, δημοσιευμάτων, εἰς τοὺς τμητικοὺς τόμους, εἰς τὰς ἰδίας ἐκδόσεις, εἰς τὰ δημοσιευόμενα κατὰ τοὺς σημαντικοὺς σταθμοὺς τοῦ βίου τῶν μελῶν τοῦ καθηγητικοῦ σώματος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ, κ.ά.

Τὸ παρὸν σημείωμα ἀποτελεῖ μίαν προσφορὰν τιμῆς καὶ εὐχαριστιῶν πρὸς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ ΑΠΘ, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ ἐορτασμοῦ μᾶς 50ετίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της (1941/1942-1992).

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Ἐλευθερίου Παπαῦ, Μητροπολίτου Ἡλιουπόλεως καὶ Θείρων, *Κοσμάς Θεοδοωρίδης (Τόγκο), Ὁ Πολίτης Σμιτσογράφος - Γελοιογράφος*, Ἀθήνα: Δόμος 1993, σελ. 1-484, Φωτογραφία 1-363.

Μία φωτογραφία τοῦ Κοσμά Θεοδοωρίδου, 1895-1964, σελ. 6. Ἡ Ἀφιέρωση: «Σὲ δούσους μὲ δίδαξαν νὰ βλέπω», σελ. 7. Περιεχόμενα, σελ. 11-13.

Τὸ βιβλίον περιλαμβάνει δύο τμήματα: Πρῶτον τὰ γραπτὰ (σελ. 9-110, 477-484) καὶ δεύτερον τὰς φωτογραφίας (σελ. 113-475, 6), μὲ τὸν μεγαλύτερον ὄγκον σελίδων εἰς τὸ δεύτερον τμήμα.

Πρόλογος, σ. 9. Αἱ δύο πρῶται παράγραφοι μᾶς εἰσάγουν ἄνετα εἰς τὰ περιεχόμενα τοῦ βιβλίου.

«Ὁ γράφων, ἀφοῦ ἀσχολήθηκε ἀρκετὸ διάστημα μὲ τοὺς πολίτες ζωγράφους καὶ ἀγιογράφους τοῦ δέκατου ἑνατοῦ καὶ εἰκοστοῦ αἰῶνα, ἀπεφάσισε νὰ ἐκδώσει μιὰ μονογραφία γιὰ τὸν γελοιογράφο Κ. Θεοδοωρίδην (Τόγκο), ἐφ' ὅσον αὐτὸς κατέχει ὅπως δὴποτε μιὰ σημαντικὴ θέση, ὅχι μόνον στὴν ἀξιόλογη πολιτικὴ γελοιογραφία, ἢ ὅποια δυστυχῶς στὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς δὲν ἔχει μέχρι σήμερον ἐρευνηθεῖ συστηματικῶς, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ὁμολογία τῶν ἐδικῶν συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν πρωτοπόρων Τούρκων γελοιογράφων τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα.

Δὲν ὑπάρχει ὅμως ἀμφιβολία, ὅτι τὸ ἐγχείρημα αὐτὸ ὑπῆρξε ἀρκετὰ δύσκολο, γιὰτὶ δὲν ἦταν εὐκόλη, μερικὲς φορὲς ἀδύνατη, ἢ ἐπισημάνση κυρίως καὶ εὕρεση ὄλων τῶν λευκωμάτων, περιοδικῶν, ἐφημερίδων καὶ βιβλίων, μέσα στὰ ὅποια βρίσκεται ἀποθησαυρισμένο, ἂν καὶ συχνὰ πολὺ διάσπαρτο, τὸ γελοιογραφικὸ ἔργο τοῦ καλλιτέχνη», σελ. 9.

Συντμήσεις, σελ. 15-18, ὅπου καὶ ἀρκετὰ βιβλιογραφικὰ παραπομπά. Ἄλλη βιβλιογραφία εὐρίσκεται εἰς τὰς ὑποσημειώσεις, αἱ ὅποια ἀκολουθοῦν συνεχῆ ἀνοδικὴν πορείαν, ἀριθμὸς: 1-269. Γύρω στὴ Γελοιογραφία, σελ. 19-20.

Α'. Βιογραφικά, σελ. 21-27. Ζωντανὴ καὶ παραστατικὴ εἰκὼν τοῦ καλλιτέχνη Κοσμά Θεοδοωρίδου (1895-1964).

Β'. Τὸ ἔργο, σελίδες 29-76. I. Λευκώματα καὶ Λοιπὲς Ἐκδόσεις. II. Ἐφημερίδες: α. Ἑλληνικὲς, β. Τούρκικες, γ. Γαλλικὲς. III. Περιοδικὰ καὶ Ἡμερολόγια: α. Ἑλληνικά, β. Τούρκικα. IV. Βιβλία. V. Σκόρπια Φύλλα. VI. Γελοιογραφικὲς Σειρὲς. VII. Διαφημίσεις. VIII. Κατάλογος Γελοιογραφικῶν Προσωπογραφιῶν. IX. Κατάλογος Ξένων Συγγραφέων καὶ Ἐκδόσεων τοῦ Τόγκο. X. Τεχνοτροπικὲς Παρατηρήσεις.

VIII. Κατάλογος Γελοιογραφικῶν Προσωπογραφιῶν, σελίδες 56-64. «Ἀπὸ τὴν ἐρευνα τῶν προσώπων αὐτῶν ἐξάγεται, ὅτι αὐτὰ ἦταν ὁμογενεῖς τῆς Πόλης, Τούρκοι καὶ ξένοι, ποὺ ζοῦσαν τότε ἐκεῖ ἢ καὶ παλαιότερα. Στατιστικὰ ὑπερτεροῦν οἱ Τούρκοι», σ. 57.

1. Ἄγνωστου Ἐπαγγέλματος. Ἐπαγγέλματα: Ν. Καλιβρούσης, ἰδιοκτῆτης τοῦ ὁμόνυμου οἴκου ραπτικῆς γυναικῶν. Χ. Λέσιος, ὀδοντίατρος. Α. Λουκρέξης, γουναράς. Νομικός, βιβλιοπώλης. Π. Πηλιούρης, ἐμπορογράφτης. 2. Ἀθλητὲς. 3. Βιομήχανοι - Ἐπιχειρηματίες. 4. Γιατροί. 5. Διευθυντὲς, μ.ἄ. κοινοτήτων. 6. Διοργανωτὲς. 7. Ἐκπαιδευτικοὶ - Ἐπιστήμονες, μ.ἄ. καὶ Θεολόγοι: Ἐ. Ἰωαννίδης, Ν. Κλαδόπουλος, Χ. Μαυροφρύδης, Γ. Ναρλῆς, Π. Σιδερίδης. 8. Ἐμποροί. 9. Ἐπαγγελματίες. 10. Καλλιτέχνες: Ζωγράφοι, Ἱεροψάλτες: Θ. Στανίτσας, Ἐ. Χατζημάρκος. 11. Κληρικοὶ: Ἅγιος Πέτρος, Δ. Γεωργιάδης (Πριγκηποννήσων), Ἰ. Δεβετζῆς (Ἰωακείμ Γ'), Σ. Καλουσιτῶν (πατριάρχης τῶν Ἀρμενίων), Ἀ. Καρακάσης (Σκοπέλου), Ε. Καραχισαρίδης (Παπᾶ Εὐθύμ), Ἀ.

Λαγοῦρος (Τρωάδος), Πίος ΙΒ', Ἄ. Σπύρου (Ἀθηναγόρας Α'), Π. Τσινάρας (πρωτοπρεσβύτερος). 12. Κοινωνικοὶ Παράγοντες: Ὀφφικιάλοι τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας: Κ. Γκιώκας, μέγας λογοθέτης, Β. Μιρμίρογλου, μέγας ρήτωρ, Μ. Τζαμπάζογλου, μέγας ρήτωρ, Ἄ. Μόσχος, μέγας χαρτοφύλαξ, Θ. Καραμουράτογλου, μέγας χαρτοφύλαξ. 13. Πολιτικοί. 14. Στρατιωτικοί. 15. Συγγραφεῖς: Μ. Γεδεών, Στ. Ζερβόπουλος. Χ. Τεχνοτροπικὲς Παρατηρήσεις, σελ. 67-76. 1. Τὰ θέματα τοῦ Κοσμῆ Θεοδωρίδου ἦσαν ποικίλα. 2. Διεκρίθη εἰς τὴν γελοιογραφικὴν προσωπογραφίαν. 3. Ὑπῆρξε κυρίως ἀνδρογελοιογράφος. Ἐπηρεάζετο καὶ ἐπηρεάζεν. 4. Δὲν ἀκολουθεῖ πάντοτε τὴν ἰδίαν τεχνοτροπίαν. Παρουσιάζει περιόδους ἀναζητήσεως, ὠρμάνσεως καὶ ἀμῆς (ἴδε καὶ σελ. 33, 36, 43-44, 68, 73-74, 76). 5. «... τὰ μικρῶν διαστάσεων στίχα του βρίσκονται μέσα σ' ἓνα κείμενο, μὲ τὸ ὁποῖο σχετίζονται καὶ πού μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ διακόπτονται», σ. 74. 6. «Ἀπὸ ἀποψη μεγέθους καὶ σχήματος οἱ γελοιογραφίαι του ποικίλουν», σ. 78. 7. Συχνὰ αὐταὶ συνοδεύονται ἀπὸ λεζάντες. 8. Ἀπὸ πλευρᾶς χρωμάτων αἱ γελοιογραφίαι συνήθως ἔχουν τὸ μαῦρο καὶ τὸ ἄσπρο χρῶμα, χωρὶς νὰ λείπουν καὶ τὰ ἄλλα χρώματα. 9. Αἱ γελοιογραφίαι ἐδημοσιεύθησαν εἰς ἐφημερίδας, λευκώματα καὶ περιοδικὰ. 10. Ὁ λόγος περὶ τῶν διαφημίσεων. 11. Ὁρισμέναι γελοιογραφίαι καὶ διαφημίσεις ἀναδημοσιεύονται εἰς διαφόρους ἐκδόσεις.

Γ'. Κατάλογοι, σελ. 77-110.

Δ'. Οἱ Φωτογραφίαι, σελ. 113-475. Εὐρετήριο, σελ. 477-484.

Ὁ μητροπολίτης-συγγραφεὺς δίδει πληροφορίας καὶ δι' ἄλλα πρόσωπα, γεγονότα καὶ ἰδρύματα (σελ. 30, 34-35, 44). Προβαίνει εἰς ἐρμηνείας, κριτικὰς ἐπεξηγήσεις καὶ ἐπαναλήψεις (σελ. 38-41, 43, 47, 52, 57, 67). Σημειώνει, σελίδες 65, 112. Ἄξια παρατηρήσεως εἶναι τὰ ὅσα ἐπισημαίνει διὰ τὸ μέλλον. Ἡ ὁμογένεια τῆς πόλεως. «... στὴν ἀξιόλογη πολιτικὴ γελοιογραφία, ἡ ὁποία δυστυχῶς στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς δὲν ἔχει μέχρι σήμερον ἐρευνηθεῖ συστηματικὰ», σ. 9. «Καλὸ θὰ ἦταν νὰ γίνει κάποτε μιὰ ἐμπειριστατωμένη μελέτη γιὰ τὰ ὁμογενῆ τυπογραφία τῆς Πόλης κατὰ τὸν δέκατο ἕνατο καὶ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, κατὰ τοὺς ὁποίους φαίνεται ὅτι ἦσαν πολυάριθμα», σ. 29-30, ὑποσημ. 3. «Ὁ κατάλογος — τῶν γελοιογραφῶν — ... μπορεῖ πιθανῶς νὰ χρησιμεύσει καὶ στὸν ἐρευνητὴν τοῦ μέλλοντος, ὁ ὁποῖος θὰ θελήσει νὰ ἐξετάσει τὴν ... ζωὴ τοῦ ὁμογενοῦς στοιχείου τῆς Πόλης, κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα», σ. 57.

Ὁ Καθηγητὴς τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας (καὶ Λειτουργικῆς) εἰς τὴν Ἱερὰν Θεολογικὴν Σχολὴν τῆς Χάλκης, ῥ συγγραφεὺς καὶ ὁ λόγιος ἱεράρχης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μητροπολίτης Ἡλιουπόλεως καὶ Θείρων Ἀθανάσιος Παπάς μὲ τὴν ὀγκώδη ἐργασίαν του ταύτην τῶν 500 περίπου σελίδων διὰ τὸν Κοσμᾶν Θεοδωρίδην, προβαίνει εἰς μίαν πραγματικὴν ἀποκάλυψιν καὶ προσφέρει μίαν ἀξιόλογον προσφορὰν εἰς τὰ πολίτικα γράμματα. Εὐχόμεναι συνέχισιν καὶ τοῦ συγγραφικοῦ του ἔργου.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Lexicon, Dizionario Teologico Enciclopedico, edizioni Piemme, Casale Monferrato (al) 1993, σσ. 1181.

Τὸ ὡς ἄνω λεξικό, γραμμένο ἀπὸ Ἴταλοὺς καὶ ἄλλους εὐρωπαϊοὺς θεολόγους, συνιστᾷ ἐγκυκλοπαιδικὸ ἔργο μὲ περιεχόμενον διάφορες θεολογικὰς ἐννοιαι, πού ἀφοροῦν σὲ ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἱερᾶς ἐπιστήμης καὶ στὶς σύγχρονες διαστάσεις τῆς καὶ στὶς οἰκουμενικὰς μαρτυρίας τῆς σ' ὅλο τὸν κόσμον. Ὅπως τονίζεται στὸν πρόλογό του, ἀπευθύνεται στὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ ὡς πρῶτος σύμβουλος γιὰ ἀμύητους καὶ μεμνημένους στὴ θεολογικὴ ἐπιστήμη. Τὰ ἄρθρα του, σύντομα ὡς πρὸς τὴν ἑκτασί τους καὶ

ἐνημερωμένα ἐπιστημονικά, συμπληρώνονται ἀπὸ ἐνδεικτικὴ διεθνή βιβλιογραφία. Οἱ συγγραφεῖς τους, ὅπως προείπαμε, εὐρωπαῖοι, ἀνήκουν σὲ διάφορα μοναχικά τάγματα τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ περιλαμβάνουν καὶ ἡμεδαπούς, ὅπως τοὺς δυτικούς θεολόγους π. Δημήτριο Σαλάχα καὶ π. Ἰωάννη Σπιτέρη, καθηγητὲς σὲ Θεολογικά Ἰνστιτούτα τῆς Ρώμης, καὶ τοὺς ὀρθοδόξους Σ. Βαρναλίδη καὶ Κ. Χαράλαμπίδη, καθηγητὲς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Ξεφυλλίζοντας τὸ ὑπόψη λεξικὸ παρατηροῦμε τὴν παράθεση ἄρθρων ποὺ ἀφοροῦν στὶς σύγχρονες ἀπαιτήσεις καὶ ἐνημερώνουν ἔτσι τὰ ἐνδιαφέροντα τῶν ἀναγνωστῶν. Ὅσον ἀφορᾷ στὴν Ἀνατολικὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, περιλαμβάνονται ἄρθρα λίαν ἐνημερωμένα, ὅπως π.χ. *Arte liturgica*, *Constantinopoli*, *Ecumenismo*, *Esicasmò*, *Icona*, *Iconoclasmo*, *Palamismo*, καὶ τόσα ἄλλα, ποὺ ἐνδιαφέρουν ὅλους τοὺς ἀδελφοὺς χριστιανούς.

Ἡ πρωτοτυπία, ὁμῶς, τοῦ λεξικοῦ αὐτοῦ συνίσταται στὴν ὑπαρξὴ πολλῶν λημμάτων φιλοσοφικῆς, πολιτικῆς ἠθικῆς καὶ θεολογικῆς προβληματικῆς, ὅπως π.χ. *Aids*, *Ambiente*, *Autoerotismo*, *Bioetica*, *Contrattualismo-Neocontrattualismo*, *Democrazia*, *Ecologia*, *Femminismus*, *Guru*, *Manipolazione biologica*, *Modernismo*, *Ordinuzione delle donne*, *Ruzzismo*, *Relligiosità popolare*, *Sindocato*, *Sodialismo*, *Sottosviluppo*, *Transessualità*, *Yoga* καὶ πάρα πολλὰ ἄλλα.

Μερικὰ ἄρθρα εἶναι ὄντως ἐκπληκτικά, ὅπως ἡ Φιλοσοφία, μὲ πολλὰ ἄρθριδια, ἢ ἡ Θεολογία (μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀφιερώνονται εἰδικὰ λήμματα στὴν ἑλληνικὴ ὀρθόδοξη, στὴν ρωσικὴ ὀρθόδοξη, στὴν φεμινιστικὴ).

Ὡς παραρτήματα τοῦ λεξικοῦ ἐπισυνάπτονται χρονολογικοὶ πίνακες τῶν παπῶν τῆς Ρώμης καὶ τῶν κυρίων γεγονότων στὴν ἱστορία καὶ σὺν βίῳ τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀξίζουν, λοιπόν, ἀπειρα συγχαρητήρια στοὺς διοργανωτὲς καὶ στοὺς συγγραφεῖς τοῦ λεξικοῦ αὐτοῦ, ὅπως ἐπίσης καὶ στὸν ἐκδοτικὸ οἶκο Piemme τῆς βορείου - ἰταλικῆς πόλης Casale Monferrato γιὰ τὴν λαμπρὴ ἀνὰ χεῖρας ἔκδοση.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Π. ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ

Μητροπολίτου Πατρῶν Νικοδήμου, *Εἰσηγήσεις - Ὁμιλίες - Ἐκθέσεις* (κατὰ τὴν ἐν τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ ἀντιπροεδρίαν μου, 1991-1992), Ἀθήναι 1993, σελ. 292.

Σὲ ὀγκώδη, ἀλλὰ πολὺ κομψὸ τόμο μεγάλου σχήματος, ἐξεδόθη ἀπὸ τὴν «Ἐκκλησία», μὲ τὴ φροντίδα καὶ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ θεολόγου καὶ νομικοῦ κ. Εἰ. Π. Λέκκου, τὸ νέο βιβλίον τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Πατρῶν κ. Νικοδήμου, ποὺ ἀποτελεῖ ἓνα σύνολο κειμένων τοῦ σ., ποὺ ἔγραψε ὅταν ἦταν Ἀντιπρόεδρος τῆς Διαρκοῦς Ἱ. Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (1991-1992). Μπορεῖ, ἐκ πρώτης ὄψεως, νὰ φαίνεται πὼς δὲν ἔχει ἐνότητα ἢ συγγένεια τὸ περιεχόμενον τοῦ τόμου· ἀλλὰ, ὅταν τὸν ἰδεῖ κανεὶς μὲ προσοχή, θὰ διακρίνει καὶ τὴν ἐνότητα καὶ τὴ συγγένεια τῶν κειμένων μεταξὺ τους, γιὰτὶ ὅλα τὰ συνδέει μιὰ βαθειὰ καὶ εὐλαβικὴ ἀγάπη γιὰ τὴν Ἐκκλησία καὶ ἓνας ἀκοίμητος πόνος καὶ πόθος γιὰ τὴν πνευματικὴ διακονία τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος. Σπουδαία ἢ ἔμπνευση τῆς «Ἐκκλησίας» νὰ ἐκδώσει σ' ἓνα τόμο τα σημαντικὰ τοῦτα κείμενα τοῦ ἁγίου Πατρῶν, ποὺ ἀλλιῶς θὰ ἦταν καταδικασμένα νὰ περάσουν ἀπαρτήρητα καὶ νὰ περιπέσουν σὲ ἀφάνεια. Θέλω νὰ ὑπογραμμίσω τὰ σοφὰ καὶ πολὺ ἐπίκαιρα κείμενα τοῦ σ., ποὺ περιέχονται στὶς «Εἰσηγήσεις», στὶς «Ὁμιλίαι», καὶ ὅπως ἰδιαίτερος τὰ Ὑμνογραφικὰ Κείμενα (σελ. 187-250). Γιὰ τὸ λογοτεχνικὸ ἄλγος καὶ τὸ ὑμνογραφικὸ ἔργο τοῦ σ. μιλήσαμε καὶ ἄλλοτε (βλ. Π. Β. Πάσχου, *Θυσιὰ αἰνέσεως*, Ἀθήναι 1978, σὺν κεφ. «Σύγχρονοι ἐπίσκοποι ποιηταί», σελ. 172-206

— ιδίως σελ. 191-192). Χαιρόμαστε, ποὺ ξαναβλέπουμε ὕμνογραφικὰ κείμενα τοῦ ἁγ. Πατρῶν, μὲ σφριγὸς καὶ δυναμισμὸ ἐνταγμένα, κατὰ τὴν ὕμνογραφικὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας μας, τὴν ὁποία ὁ σ. ἀνανεώνει μὲ τὸν ἐντεχνο λόγον καὶ τὴ μουσικὴν τοῦ παιδείας τὴν πλουσιώτατη. Ἴδου ἓνα μικρὸ δεῖγμα· τὸ ἀπολυτίκιον τῆς Ἱερᾶς Ἀκολουθίας «ὑπὲρ τῆς προστασίας τοῦ περιβάλλοντος» (α' Σεπτεμβρίου), πρὸς τὸ «Ταχὺ προκατάλαβε»:

*Τῆς δόξης ὁ Κύριος, τὴν ἑαυτοῦ φανερώων,
αἰδιον δύνει καὶ τὴν θεϊότητα,
δηλοῖ τοῖς ποιήμασι
κόσμον κατασκευάσας, καὶ κτισμάτων ἐμπλήσας,
φύσεως ὄρους τάσσει καὶ ἀνθρώποις ὀρίζει,
ἐργάζεσθαι τῇ Κτίσει καλῶς, τῷ Κτίσῃ λατρεύοντας.*

Ἔτσι, στὰ μέχρι σήμερον γνωστὰ ὕμνογραφικὰ καὶ ἀγιολογικὰ ἔργα του σ., (βλ. τὶς σχετικὲς ἀναγραφὰς στὸν πρόσφατον ἐκδομένο πολυσέλιδο τόμον πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου Πατρῶν, *Συμπόσιον Πνευματικῶν ἐπὶ χρυσῷ Ἰωβηλαίῳ Ἱερωσύνης αὐτοῦ*, Ἀθήναι 1989, σελ. 782· κυρίως σελ. 11-12, γιὰ τὰ ὕμναγιολογικὰ ἔργα του), μποροῦν τώρα νὰ προστεθοῦν ἄλλες Ἀκολουθίες, ἀνάμεσα στίς ὁποῖες καὶ μία γιὰ τὸν συντοπιτὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου Πλανᾶ, ἀπ' ὅπου παραθέτω ἓνα ὠραῖο μεσῶδιον Κάθισμα (πρὸς τὸ «Ἡ Παρθένος σήμερον»):

*Νικολάου σήμερον, Πλανᾶ τὴν μνήμην τελούντες,
καὶ παννύχους, ἄσμασιν, αὐτὸν ἀξίως ὑμνοῦντες,
οἶδαμεν, ἀγρυπνῶν πρωτοστάτην,
ἐγνωμεν, αὐτὸν μετάρσιον ὄντα,
τῷ Θεῷ ἡγιασμένον,
καθάπερ μύστην Αὐτοῦ τῆς χάριτος (σελ. 225).*

Ἴσως παρέπεσε μία βυζαντινὴ ἀπόστροφος στὸ τέλος τοῦ β' στίχου (σελ. 148). Καὶ μὲ τὸ ἔργο του, ὁ ἁγ. Πατρῶν ἐδραιώνει τὴ δίκαιη φήμην του, ὡς ἐνὸς ἐκ τῶν λογιωτέρων Ἱεραρχῶν τῆς Ἑλλάδος.

Π.Β. ΠΑΣΧΟΣ

«ΘΕΟΛΟΓΙΑ»

ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΣΥΜΦΩΝΩΣ ΤΩ ΝΟΜΩ
ΕΠΟΠΤΕΥΟΥΣΑ ΣΥΝΟΔΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

- † Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος ΣΕΡΑΦΕΙΜ
- † Ὁ Δράμας ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ
- † Ὁ Ζακύνθου ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Εὐάγγελος Δ. Θεοδώρου, Ὁμότιμος Καθηγητὴς τοῦ
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀγαθουπόλεως 44, 112 52
— Ἀθήναι.

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ: Σωκράτης Μαυρογόνατος, Ἰασίου
1, 115 21, Ἀθήναι.

